پښتو سندرې

لیکونکی: گل پا چا «الفت»

کابل- ۱۳۲۳ هجري شمسي

حمد و ثنا

په نامه د هغه خدای مې دا بیان دی | چه یو نوم ئې په نومونو کښې سبحان دی
په سجود ئې مځکی سر دی لګولی | هم ئې زوړند په رکوع سره آسمان دی
هره ونه په قیام سره ولاړه | هر ګیاه ئې په تسبیح سره زبان دی
همه واړه په تسبیح د ده مشغول دي | که ملك دی که پیری دی که انسان دی
هر ماهي ئې په اوبو کښې حمد وائي | هر مارغه ئې په چمن کښې ثنا خوان دی

«رحمان بابا»

یادونه: دا کتاب په ۱۳۲۳ هجري ش. کښې لیکل شوی و، او د کال په مطبوعاتي جوائزو کښې یې لمړی جایزه اخیستې وه. بیا په کال ۱۳۲۵ هجري ش. کښې د کتاب د تکمیل د پاره نورې برخې هم و لیکل شوې او کتاب د پښتو ټولنې له خوا چاپ شو.

لوستونکو ته

د بلبلو په نظر ګلو ته ګورئ
ليلى نه ده چا ليدلې بې مجنونه

چه سل زړونه په يوه نګاه ژوندی کړي
لوی حکمت دی ستا د سترګو په کاته کښې

د بې دردو هيڅ له عشقه بهره نشته
موز يکی ته د پيزوان خبرې مکړه

مرده دل لره له ذوقه خبر نشته
په نهاد کښې ئې د مينې اثر نشته

هر سړی لره د مينی هنر بويه
نور فکرونه له زړه وباسه بی عشقه
دروزن په ديده ګوری ذره لمرته
امتياز د نيك وبد نشي کولی

غافل زړه لره له ذوقه خبر بويه
ناقابله ځوی له کوره بدربويه
د ريبار په سترګو ريار عاشقان وينی
په دا غټو سترګو کله آسمان وينی

مطلب ته را بلنه

که د دنیا د نیمګړی بازار له شور و غوغا نه لږ څه لرې شو، که د غرو دزرکو او دبڼ د بلبلو آواز ته غوږ کښیږدو، که د جړوبیو او آبشارونو شورو فریاد ته ښه ځیر شو او د رڼو ستورو د سترګکونو په معنی وپوهیږو، که د زمانې یادداشتونه را برسیره کړو او سترګې وغړوو، پدې شنو ناوونو او ښکلو درو کښې د پښتو ډیر شاعران وینو چه لکه سرشار آبشارونه د خپلو اوښکو له کاروان او شورو فریاد سره تیر شویدي چه تر اوسه ئې آوازونه پدې پاکه هوا کښې ګرزي او د آسمان په شنه ډنډ کښې غوټې وهي.
پدې غرو او رغو کښې ډیرې د سورنارې لکه د شپنو شپیلۍ اوچتی شوی چه اوس هم زړګي ورپسی ځان له ګرنګه ولی او د هوا کوترې ورپسې ترورې ګرزی.

هندوکش او سپین غر تر اوسه پورې هماغه نارو ته گوش به آواز ولاړ دي او د آسمان په لمنو کښې ورپسې ځار کوی، د مشرقي تورغر او د تیرا سوی غرونه د همدوی په غم کښې تك تور او لوغړن له تاوه ډك ښکاره کېږی، سیندونه او دریابونه په همدوی پسې شپه او ورځ ناقراره دی، د کسې غر د همدوی په مناجاتو او رازونیاز د خدای په دربار کښې په قیام ولاړ دی. د سوریانو او غوریانو کروړان او پهلوانان په همدغو نغمو کښې راته ځان ښئ د روښانه فکرو خاوندان په همدغو شاعرانه نغماتو کښې را سره خبری کوی او په همدغه عالم کښې د خپلو توریالیو او ننګیالو په نامه خوشحالیږو او رحمانی تعلیمونه اروو.

مونږ له ډېر وخته را ایسې شعر او شاعران لرو چه خانان او قلندران، پاشاهان او امیران، پیران او بابا ګان پکښې وینو او افتخار پرې کوو. کوم شی چه مونږ ته له خپلو پلرو او نیکو، مشرانو او پادشاهانو، فقیرانو او قلندرانو پاته دی او هر څه پکښې شته هغه باید د قدر او قدر منو په نظر وګورو.

هر څه چه غواړئ او په هر شی پسې چه ګرزئ په دغو الهامی نغمو او پښتو سندرو کښې پیدا کېږی. د پاك خدای مینه او محبت، د ښایست او ښکلیتوب ستاینه، د عشق ناقراری او لېوالتیا، د عقل سر ګردانی او حیرانتیا، د سپینې تورې ځل او بریښنا، د ایمان ټینګوالی، د معرفت اسرار، حکیمانه لارښودنی، د صوفیانو نغوتې، د پادشاهانو درب و دروب هر څه راته پکښې خپل ځان ښئ او پوهیږو چه زمونږ پخوانیو او اسلافو هر راز شعور درلود او په هر څه ښه پوهېدل.

کله چه مونږ پټی سترګی او په درانه خوب ویده وو، کله چه مونږ د خپلو په قدر نه پوهېدو او پردیو سندرو ته به خلقو نځل، کله چه زمونږ رباب ماته او بې سره و، له خپلو شاعرانو بی خبره وو او د خپل باغ و بڼ د بلبلو په ژبه هم نه پوهېدو، اوس هغه د غفلت دوره تېره شوه، او زمونږ په ادبی نهضت کښې دومره رڼا پیدا شوه چه په دولسو پیړیو کښې یعنی د دوهم هجری قرن تر اوایلو پورې د شعر او ادب او پښتونولی کروړان او پاخه استاذان وینو، او په دغه رڼا کښې راته هر راز ښکلې نورانی څېرې ښکاره کېږی او ویلی شو:

په هر وخت کښې وه زمونږه ډیوه روښانه — دروېزه کړې هر چا زمونږ له خوانه

نو که څېرې له دغې روحی غذا او آسمانی الهاماتو سره څه مینه لرئ یا غواړئ چه د روح او زړه، ذوق او فکر پالنه او روزنه وکړئ، دا اشعار په وارو وارو او په غورو فکرولولئ

مګر په خوارو سترګو او د عدم اعتنا په نظر ورته مه ګورئ، څوک چه په دغه مرض اخته وی هغه پدې خوند نه پوهیږی او نه ورځنی څه فایده اخستلی شی، لکه چه یوه سمسور باغ او ښکلی ګلزار ته ډېر د هوا مرغان راښکته کیږی مګر کومه برخه چه بلبل او بورائی د ګلو په ننداره کښې لری ښائی چه نور ډېر مرغان ئې ونلری، انسانان هم ټول په دغه برخه کښې یو راز نه دي او لکه چه خوشحال خان خټک وائي:

دوه سړي په باغ کښې ګډ شي یو ګل ګوري　　دویـــــم ګــــرزي پـه طلـــب د خـــارو خـــس

څوک د ګلو سیل کوي او څوک پکښې خس و خاشاك لټوی، د ځینو سترګې پټې کړی وی او هېڅ نه وینی، ځینی نور په هره شنه پاڼه کښې د معرفت دفترونه لولی، په شعر او وینا کښې هم ځینې داسی لطایف او خوندونه وی چه غافلانو او بی اعتنا خلقو ته ځان نه ښئ او هر څوك ئې نشي لیدلی.

دا خبره ماته د اشعارو د انتخاب په وخت کښې ښو ښو ځله په تجربه معلومه شوېده چه په سرسري نظر راته ځینی بیتونه عادی او معمولی واېسېدل مګر په حقیقت کښې هغسی نه و، چه یو مثال ئی اوس هم راته یاددی او هغه د عبدالقادر خان دا بیت دی:

وائی چه وبـال دی چـه نظرو ښه مـخ ته

ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی

که څوك د عبدالقادر خان دیوان داسې لولی لکه چه د صرفمیرګردان کوی یا په بی اعتنائی ورته ګوري دا بیت به ورته محض خبره ښکاره شی مګر همدغه ساده خبره یو شعری لطف لری چه هغه په دواړو سترګو قبلول دی ځکه چه دا محاوره دلته اصطلاحی او حقیقی دواړه معنا وی افاده کولی شی او وروسته تر لږ التفاته معلومیږی چه د دیدن په وخت کښې دا مصرع ویل (ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی) څه حقیقی کیف لري.

په مقصد پیل

هر ملت چه ژبه لری او ګړېږی هغه شعر او ادب هم لری که مونږ د دنیا مختلف قومونه او هیوادونه ولټوو په هر ځای او هر تېر کښې وحشی وی که مدنی، ضعیف وی او که قوی، عالم وی او که جاهل، بډای وی او که فقیر شعر او ادب مومو او څو تنه شاعران پکښې پیدا کولی شو ځکه چه شعر د انسان په طبیعت او خټه کښې اغږل شوېدی او دنیا پخپله هم په حقیقت کښې یو شعر دی له کوم وخته چه انسان په ژړا او خندا پوهېدلی او د تعجب احساس پکښې پیدا شوی د شعر نغمه هم اوچته شوی او د دنیا په ګلزار کښې په مینه مست بلبلان پیدا شویدي مګر دا نغمه وخت په وخت د ژوندانه له تغیراتو او تحول سره بل راز شویده او ډېرې مرحلې وربانديې راغلی دی یعنی په لمړیو وختو کښې شعر یوازی د اعجاب، او احساس او بدیعی خیالاتو سندره وه وروسته چه په انسانی جمعیت کښې د اغراضو او مقاصدو نیلی وځغلېدی او د ځینو مطالبو دپاره راز راز علل او سببونه وپېژندل شوه شعر هم تحول پیدا کړ او د ځینو مراعاتونو په اثر کښې له خپل محور څخه وخوځېده یعنی د اجتماعی حیات او ژوندون په تقاضا د یوه او بل د خوشحالۍ او زړه جلبولو دپاره وویل شو او په دغه صافه هنداره کښې علاوه پر احساسی تاثراتو نور شیان هم ښکاره شوه.

کله چه انسان په قبیلوی اجتماعاتو کښې ژوند کاوه او د قومی رقابتونو بازار تودو شعر هم د همدغه حیات له تاثیر لاندی راغلی او د یوی قبیلی د خندا یا ژړا ترجماني ئې کړېده- په هغه وخت کښې چه د پهلوانۍ میدانونه په هر ځای کښې جوړ شوی و، او بی له قوته بل افتخار نه پېژانده کېده د شعر قبله یا معشوقه هم رستمان و، او بی د سلاطینو له درباره ئې په بل ځای کښې استوګنه درلوده – کله چه د اسلام مقدس او سپېڅلو تعلیماتو انسان د اخوت او ورورولۍ خواته را وباله او جاهلی عصبیتونه ئې ورك کړه شعر هم لږ څه بین رنګ پیدا کړ او ټول انسانان ئې یو د بل ورونه او د یوه وجود غړی وبلل چه باید یو د بل په درد متاثر او ناقرار شی.

له کومه وخته چه په دنیا کښې د ملیت جنډه په هر ځای کښې جګه شوه شعر هم ورته سر ټیټ کړ او د ملی مفاخرو په رنګ رنګین شو – نو له دغه اجمالی سیر څخه معلومېږی چه شعر او ادب د انسانانو د ژوند عکس یا سیوری دی چه د ژوندون له تغیر سره سم تغیر مومی او بل راز کېږی یعنی لکه کاپر ګل وخت په وخت خپل مخ یوه خوا او بله خوا اړوی او غاړه کړوی.

د همدی لامله تشبیهات او استعارات، تخیل او تعبیر، سلوك او انشأ، مطالب او مضامین، لهجه او آهنګ په هر عصر کښې بدلیږی او د ژوندانه له عمومی رنګه رنګ اخلی – نو ویلی شو چه ادب او شعر د انسان د ژوند هنداره ده، یا په بل عبارت انسان په ادبی دنیا کښې ژوند کوی او د ژوند په هره دوره کښې یو ډول ادب لری.

د پښتو شعر هم څو تاریخی دورې تېرې کړې چه هره دوره ئې مخصوص رنګ او د هغه وخت له حیاتی وضعیت سره تناسب لری- څنګه چه په غرنی هیواو کښې لوړی ژوری یا تاوده او ساړه ځایونه په تفاوت سره لیدل کېږی دغسی زمونږ په شعر و ادب کښې هم تیټ و پاس او نشیب و فراز لیده شی او په لوړتیا یا ښکته والی کښې ئې زیات فرقونه ګورو کله د پښتو د شعر یوه دوره د ارتقا دوره بولو مګر چه له هغه ورسك څخه هغه پلو ګورو او لوړې څوکې (قلی) راته ښکاره شی بیا وایو چه دا د هبوط او ادبی نزول دوره ده چه د تاریخی مجهولتیا له کبله مونږ ورباندی بل راز ګمان کاوه.

د دې شلېدلی او زاړه کتاب د آغاز او انجام، منځ او آخر په تعین کښې ښائې چه مونږ ډېر ځله سهوه شو او په ادبی تتبعاتو او اجتهادونو کښې ډېر وغولېږو مګر بیا هم ورځ په ورځ حقیقت او حقائقو ته نږدی کېږو او د رڼا خواته ځو.

کله چه پښتو ټولنی د پښتو شاعرانو په باب کښې کوم اثر ولیکه هلته داسی وبریښېده چه زمونږ ادبی تاریخ له (۳۰۰ هـ) څخه شروع کېږی، وروسته تر دی چه ښاغلی حبیبی د خپلو تتبعاتو او لټون په اثر کښې د پښتو یوه خورا قیمتی ذخیره (پټه خزانه) ومونده هلته یوه نوې رڼا وځلېده او د امیر کروړ د یوې حماسی او فخری سندری په استناد ثابته شوه چه د پښتو شعر د ۱۳۹ په شاوخوا کښې هم ځینی داسی نمونی لری چه پوره ادبی پوخوالی پکښې لیده شی او معلومېږی چه په دغه وخت کښې پښتو پخپلو کلماتو او اصطلاحاتو کښې سره د فصاحت او روانۍ له مراعاته ډېر ښه ادبی تعبیرات خوندی کولی شوه لکه چه له دی لاندې سندری څخه معلومېږی:

ویاړنه

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پرهند و سند و پر تخار او پر کابل نسته

بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځی بریښنا پر مېرخمنو باندې
په ژوبله یو نم یرغالم پر تښتېدونو باندی

په ماتېدونو باندې   له ما اتل نسته
زما د بريو پرخول تاوېرى هسك په نمنځ وپه وياړ   دآسى له سوومى مځكه رېږوى غرونه كاندم لتاړ

كړم ايوادونه اوجاړ   له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندى دى هرات اوجروم   غرچ و باميان و تخار بولى نوم زما په اودوم

زه پېژندوى يم په روم   له ما اتل نسته
پر مرو زما غشى لوئى ډارى د ښن راڅخه   د هريوا لرو دپرڅنډوځم تښتى پلن راڅخه

رپى زړن را څخه   له ما اتل نسته
د زرنج سوبه مى د تورې په مخسور وكړه   په باداری مى لوړا وى د كول د سور وكړه

سترمى تر بور وكړه   له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لوراو پېرزوينه كوم   دوى په ډاډ نه ښه بامم ښه ئې روزنه كوم

تل ئې ودنه كوم   له ما اتل نسته
پر لويو غرو مې وينا درومې نه په ځنډو په تال   نړی زما ده نوم مې بولى پر دريځ ستايوال

په ورځو شپو مياشت و كال   له ما اتل نسته

په دې سندره كښې د تورى ترشپول لاندى ملكونه ګڼل، د بريو پر خول د هسك تاوېدل داس له سوو څخه د ځمكى رېږدېدل، غرونه لتاړول، د من (ارادې) غشى ته بريښنا ويل، ټول هغه شاعرانه تعبيرات دي چه په. يوه حماسي شعر كښې ډېر قوت پيدا كوى او دا په ډېر ښه شان ثابتوى چه په يوه ژبه كښې دغسى شعر ويل ډېر عمر غواړى ځوك چه د شعر د پوخوالى دورى او د شعر د تكامل او نضج بطى سير په نظر كښې ونيسى هغه به يقين وكړى چه د پښتو شعر د دغه شعر له ويلو نه پخوا ډېر مراحل طى كړيدى او وار د واره په همدغه ډول نه دى پيدا شوى كومه د تكامل دوره چه په ټولو حياتى امورو كښې جارى ده هغه د ډېرو تحولاتو تقاضا كوى او ډېره زياته زمانه غواړى نو مونږ بايد خپل ادبيات او اشعار په دوو لويو دورو وويشو چه يوه دوره له دغى موجوده تاريخى نيټى څخه چه پټه خزانه ئى راښئ د مخه وبولو او بله دوره له دغه وخته رادى خوا وګڼو يا ورته پټه او ښكاره دوره ووايو.

کومی لنډۍ او ټپی، قصې او افسانې چه په پښتو کښې د منظومو ډرامو په ډول تر اوسه شته او اصلی شاعر ئې هیڅوك نه پیژنی او نه ئې څوك په یقیني ډول وخت او زمانه تعینولی شی زما په ګمان د پټی دوری اشعار دي چه د دی وخت له اشعارو ځینې په مادي او معنوي لحاظ زیات فرق لري او کوم بعد او لریوالی چه د دې وخت د اشعارو او د دغو افسانو تر مینځ موجود دی هغه هم دا تقاضا کوی چه باید دغه قصې تر دغه راز اشعارو د مخه وی او قدامت ولری ځکه چه شرقی ادب دغه حکایتی مرحله د غزنویانو له دوری نه پخوا شروع کړی وه او د محمود غزنوی په وخت کښې فردوسی پکښې پهلوانی ښکاره کړه وروسته بیا وروړو قصو او افسانو له نظم نه نثر ته انتقال شروع کړ او له نظم سره ئې تقریباً وداع وکړه نو ویلی شو چه په پښتو کښې هم ځینې افسانی ډېری پخوانۍ دی چه نه ئی ویونکی او جوړونکی پیژندل کیږی او نه څوك ورته وخت او زمانه ټاکلی شی – مګر دا ګمان باید ونشی چه په پښتو شعر کښې به وار د واره همدغه اوږدی قصې اولوئې افسانی پیدا شوی وی او همدغه به زمونږ د ادب شروع او آغاز وی ځکه چه د دغسی قصو جوړول او په شعر کښې را وستل ډېر زیات قوت او اقتدار غواړی د شعر ابتدائي مرحله باید ډېر ساده کیف ولری او بسیط رنګ پکښې ولېدل شی.

زما په شخصی عقیده د پښتو لمړی شعر باید د لنډۍ په صورت وی او همدغه د پښتو لنډۍ چه زمونږ د ملی ادب یوه غوره او خوندوره برخه ده چه اوس پکښې د پښتو دعالی او لوړ ادب ښې ښې نمونی پیدا کیږی د پښتو شعر آغاز هم کېدلی شی مګر دا خبره چه د اول وخت لنډۍ به کومی وی؟ او کومې لنډۍ به په کوم وخت کښې د پښتو د شعر لمړنۍ پټی وی؟ ډېره ګرانه معلومیږی چه اوس پکښې څه نشو ویلی او ډېر تحقیق غواړی. هر کله چه د دغی پټی دوری هر څه لاتر اوسه پوری زمونږ له نظره پټ دی او د لیکونکو له تبصری لاندی نه دی راغلی په خصوصیاتو او ممیزاتو کښې ئې هم په تفصیل سره څه نشو ویلی او د یوی اجمالی نظریې په ډول همدومره وایو چه په دغه رومانتیکی دوره کښې د پښتو شعر د خپل ساده حیات په لحاظ د نثر قدر ظرفیت او استعداد درلود چه هر راز رزمی قصی او عشقی افسانی پکښې ویل کېدی او د وزن او قافیې په لحاظ یې هم لکه د نن ورځی مثنوی له شاعر سره زیاته مرسته کوله مګر د دی لامله چه پس له څو پیتو او مصرو پکښې قافیه بدلیږی او رنګینی پیدا کوی له مثنوی څخه زیات جذابیت لری او تر آخره خپل خوږوالی ساتی.

په دغه دوره کښې دغه کلاسیکی تشبیهات او استعاری په دغه رنګ نه لېدل کیږی او تعبیرات هم ټول ساده او عام فهمه دی- مطالب او مضامین هم په تصویری او تمثیلی

ډول دی چه خطابی آهنګ او د امر و نهی لهجه پکښې په دغه ډول چه په کلاسیکی اشعارو کښې ئې وینو نشته یعنی دغه تعلیمی او تدریسی لهجه هلته نه څرګندېږی او مضامین هم د احساس او اعجاب په اثر د شعر په لمن کښې لوېدلی دی. سړی چه د انسان شعوری مراحل په نظر کښې نیسی او شعر ته د معنی او مفهوم په لحاظ ګوری داسی ایسی چه اول به فخری او حماسی اشعار په یوه بسیط او ساده ډول پیدا شوی وی او بیا به د عشق او جمال پرستۍ نغمی اروېدل شوی وی، وروسته تر دې به د اخلاقی او تعلیمی اشعار او بیا عرفانی او تصوفی شعرونه میدان ته راوتلی وی او کوم سیاسی او انتباهی نظمونه چه اوس وینو دا به له ټولو وروسته زېږېدلی وی.

دغه تقسیم چه د معنی او مضمون په لحاظ د یوی نظریې په ډول وښودل شو، زمونږ پښتو شعر چه اوس د دی وخت د معلوماتو له قراره له کوم وخته شروع کېږی دغه دورې په همدغه ترتیب ښئ، ځکه چه زمونږ تر ټولو پخوانی او لمړی شعر چه اوس مونږ ته معلوم دی هماغه د امیر کروړ فخری او حماسی شعر دی چه د مخه وښودل شو مګر مونږ دا نشو ویلی چه پخوا تر دغه شعره به د پښتو کوم بل عشقي غزل یا کوم بل راز شعر بیخي نه وي او له همدغه شعر نه به وروسته دا نورې دورې شروع شوی وي. ښائي چه مونږ به تر دغه شعره د مخه هم ډیر بل راز اشعار پیدا کړی شو مګر دلته مو مطلب دادی چه تر دغه شعر را پدې خوا په مجمل ډول مونږ ته د دغو دورو ترتیب څه نه څه معلومیږي.

له دغه شعر نه را پدې خوا د روښانیانو تر وخته پورې مونږ په پښتو شعر کښې د مضمون او معنی په لحاظ درې عنصره په واضح او ښکاره ډول وینو، چه حماسي، عشقي او دیني و اخلاقي اشعار ورته ویلی شو.

د حماسیاتو نمونه خو هماغه د امیر کروړ شعر دی چه فی الحاله د پښتو لمړی شعر بلل کیږي. وروسته تر دغه شعره څو نور پاخه او قوي شعرونه هم مونږ ته پټه خزانه راښئ چه دلته ئې د ښاغلی حبیبي له یوه کنفرانس څخه را اخلو چه د آریانا په مجله کښې نشر شویدی او د پښتو د ادب غوره او پخوانی سندرې ورته ویلی شو، چه له خپل زاړه آهنګ څخه هم خپل قدامت او پخوانی توب ښئ لکه چه د شیخ رضی او نصر یوه مکاتبه چه دغه دوه د تره زامن د (۳۵۱) په حدودو کښې یم له بله په شعر خبرې کوي او په دغه وخت کښې د پښتو د کلماتو تغیر او تصریف او استعمال هم راښئ چه بل راز رنګ او بڼه لري، شعرونه دادي:

(۱) شیخ رضی نصر د شیخ حمید ځوی ته لیکي:

د الحاد پر لور دی تر پلل   گروه دی زمونږ وکوراوه
مونږ رو ښلی په زیار نه   تا په تورو توراوه
لرغون ولی گروهیدلی   چه دې گوښی اړاوه
هغه گروه دی اوس اړه کړه   چه پلرو دی رڼاوه
لودی ستا په نامه سپك سو   که هر څو مو درناوه
نصره نه موئي له کهاله   لودی نه ئې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له گروهه   دور ځلوی په رغاوه

(٢) نصر د شیخ رضی جواب داسې لیکي:

د الحاد په تور تورن سوم   زه لرغون خو ملحد نه یم
زما د ښنه هسی تور کړی   که ملحد یم د دښنه یم
له اسلامه نه تر پلمه   تورانو څخه په تر پله یم
گروه می هغه لرغونی دی   اوس هم کروږ په لرغونه یم
د اسلام پر هسك به ځلم   وتورانوته تیاره یم
د لودی ځوی سنتی یم   د حمید د لوړ کهاله یم

تورانی دښن چه وائی   زه له ګروهه په اړه یم
دائی تور تاسی دروهوی   زه مومن ستاسی پرتله یم
د دښنو وینا مغږه   زه لودی یمه خو زه یم

پدی دوه شعرو کښې سړي ته معلومیږي چه د هغه وخت ځینې اشتقات بل راز و، او اوس بل راز شوی دی لکه: روښلی- وتوراوه- په کاوه- ځلم- دروهوی مغږه او داسی نور ... همدارنګه په هغه وخت کښې ځینې کلمات مستعمل و، چه اوس نه دی لکه:
ګروه، وکوراوه، ګروهیدلی، اړه کړ، رغاده، دورځلوی، کروږ او داسی نور ...
د همدغه وخت له اشعارو څخه د بیټ نیکه یو مناجاتی شعر هم د پښتانه شعرا په لمړی جز کښې ښودل شویدی چه سړی پکښې د خدای مینه، د قدرة جلال او جبروت د هغه وخت د شعر خوند او کیف مومی چه هغه دا دی:

لویه خدایه لویه خدایه | ستا په مینه په هر ځایه
غرو ولاړ دی د رناوی کښې | ټوله ژوی په زاری کښې
دلته دی د غرو لمنې | زمونږ کېږدی دی پکښې پلنې
دا وګړی ډېر کړی خدایه | لویه خدایه لویه خدایه
دلته لږ زمونږ اوربل دی | وور کوړکی دی وور بر جل دی
مینه ستا کښې مونږ مېشته یو | بل د چا په مله تله نه یو
هسك او مرکه نغښته ستا ده | د مړو وده له تا ده
دا پالنه ستا ده خدایه | لویه خدایه لویه خدایه

له (۴۰۰ هـ) راپدی خوا پټه خزانه مونږ ته د خرښبون چه د سړبن ځوی دی او د شیخ اسماعیل چه د بیټ نیکه زوی دی دوه شعرونه راښئ چه دغه دوه د تره زامن ئې د بېلتون او بېلېدو په وخت کښې یو بل ته وائی او داسی آهنګ لری لکه چه دوه مین او خواږه یاران یو له بله بېلېږی، یعنی سړی لکه د دوه مینو سوی ناری داسی ایسی او د آدم او درخانۍ د مینی یادونه کوی. شعرونه دا دي:

(۱) شیخ اسماعیل د خرښبون د تلو په نسبت وائی:

که یون دی یون دی مخکښې بېلتون دی | له کسې غره څخه ځی خرښبون دی
که وروره وروره خرښبون وروره! | ته چه بېلتون کړی زما ویر ته ګوره
چه ځی مرغی له توری کرغی له | همزولی پاته ځی څه برغی له
د خدای دپاره خرښبون یاره | چه هېرمو نکړی زمونږ کهول واړه
زړه می ریږېږی یار می بېلېږی | بېلتون ئی اور دی ځان پری سوزېږی

(۲) خرښبون د شیخ اسماعیل په جواب کښې وائي:

بېلتانه ناره می وسوه په کور باندی | نه پوهېږم چه به څه وی پېښ په وړاندی
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو | دواړه سترګی می په وینو دی ژړاندې
اسماعیله ستا ناروی زړه سوری که | بېلتانه خرښبون بیا له تا پردی که
نه هېرېږی که می بیا نه ستا یادی که | په چړو د ویربه پری سی د زړه میراندی
ځمه ځمه چه اورد یون می دی ومخ ته | دیانه څوری به واچوم وترخ ته
ستاسی یاد به می وی بس د زړه وسخ ته | که دا مځکه غرونه ټول سی لاندی باندې

څوك چه دی دوه شعرو ته په اول نظر وګوری پوهېږی چه د خرښبون او شیخ اسماعیل لهجه د شیخ رضی او نصر له لهجې څخه زښت ډېر فرق لری ځکه چه د دی دواړو وینا

زمونږ او تاسی خبرو ته ډېری نزدې دی او محاوره ئې د دې وخت محاوری ته بیخی قریبه ده مګر بیا هم د کلام سیاق او روش ئې په پخوانیتوب شاهدی لی.
په همدغه وخت یعنی د (۴۲۵) په شاوخوا کښې د شیخ اسعد سوری یوه قصیده هم پټه خزانه رانښئ چه هم پکښې د پخوانیتوب آثار ښه ډېر لیدل کېږی او هم په دغه وخت کښې د پښتو د شاعری ښه قوت ښئ او دا ورځنی معلومېږی چه دغه راز شعر ویل د ویونکی زیات اقتدار او یو عمومی استعداد او آمادګی غواړی- پدی قصیده کښې که څه هم ځینی کلمات لکه: فلك، بهار- ګل، خار- خونخوار- هزار- دار- انتقال- نیسان- نثار- سوګوار- کهسارا او داسی نور لیدل کېږی چه په مخکښېنو اشعارو کښې په دغه رنګ کلمات نه ګورو او دلته د یوې نوې اغېزی او رنګ بدلولو په ډول په دغه شعر کښې لیدل کېږی مګر ډېر نور داسی کلمات او اصطلاحات و محاورات هم شته چه دا قصیده د پښتو د ادب یوه لوړه، غوره او پخوانی نمونه معرفی کوی.
قصیده دا ده:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار — ز مولوی هر ګل چه خاندی په بهار
هر غټول چه په بېدیا غوړېده وکا — رېژوی ئې پاڼی تاندی تار په تار
ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا — ډېر سرونه کا تر خاورو لاندی راز
د واکمن له سره خول پری باسی مړسی — د بی وزلو وینی توی کاندی خونخوار
چه له برمه ئې زمری رپی رنګلو کښې — له اوکوبه ئې ډاری تیر و جبار
هم ئې غشی سګنی ډال د ژوبلو رو — رستمان ځنی ځغلا کاندی په ډار
چه ئې ملا وی نه کړېږی په غښتلیو — دا فلك پروکاځه کاری ګذار
په یوه ګردښت ئې پرېباسی له برمه — نه ئی غشی د لیندۍ وی نه ئی سار
څه تېری څه ظلم کاندی ای لکه! — ستا له لاسه نه دی هیڅ ګل بی له خار
په ویرژلو لورنکړی په زړه کراړیه — پرنتلو اوروی د غم ناتار
هیڅ روغی مې په زړه نسته ستا له ځوره — بېلوی په ژړا ژړمین له یار
له تېریو دی اوښی څاڅی له اوریځیو — چینی ژاړی په ورت ورت ستا له شنار
نه به لاس له ځوره واخلی نه به لوری — نه به ملا کړی له بی وزلو له ترار
نه به زړه سوزوی په هېڅ باندی — نه به پریوزې له ګردښته له مدار
نه به وصل کړی مین له بل مینه — نه به و درملې ټپونه د افکار
ستا له لاسه دی پراته ژوبل زګیروی کا — هر پلو ته ټپی زړونه په ځار ځار
کله غوڅی کاندی مراندې د زړګیو — کله تېر باسی وګړی هوښیار
کله ټکی واچوی په نازولیو — کله خیری کړی ګرېوان د نمنځنی چار
کله غورځوی واکمن له پلازونو — کله کښېنوی په خاورو کښې بادار
زمونږ پر زړونو دی نن یا یو غشی وویشت — ودی ژوبلله پر دی غشی هزار

پر سوريو باندې وير پرېووت له پاسه
محمد واكمن چه ولاړی په بل دار

يو وار سو اسير پر لاس د ميرخمنو
انتقال ئی وكړ قبر له بل وار

په سماوئی ودان آهنګران و
په ټېنكه وپر درست جهان او ښار

د محمود د ژوبلو رو په لاست كښېووت
چه غزنه ته ئی باتلی په تلوار

ننګياليو لره قيد مړينه ده ځكه
ستائی والوتله هسك ته پردی لار

تر نړی ئی غوره خاوری هديره كا
د زمريو په بېريو كله وی ښوار

په دی وير د غورو ګړی تورنمری شول
په دی وير رڼا تياره سوله د ښار

ګوره ښاخی رڼی اوښې د دی غرونو
دا كړونګی ساندی لی په شورهار

نه هغه زرغا د غرو نو په بيديا ده
نه د رزكو په مسادی كټهار

نه غټول بيا زرغونېږی په لاښونو
نه بامی بيا مسېده كا په كهسار

نه له غرجه بيا راځی كاروان د مشكو
نه را درومی غور ته بيا جوپی د شار

د پسرلی اوره تودی اوښی تويوينه
مرغلری به نيسان نكړی نثار

دا په څه چه محمد ولاړ له نړيه
په ويرنه ئی سوغور ټول سوګوار

نه ښكارېږی هغه سور د سور په لتو
نه ځلېږی هغه لمر پر دې ديار

چه به نجليو په نڅا پكښې خندله
چه به پېغلو كا اتڼ قطار قطار

هغه غور په وير ناتار د واكمن كښنوست
هغه غور سو د جاندم غوندی سور آړ

لاس دی مات سه ای فلكه چه وی وكا
محمد غوندی زمری د مړينی ښكار

شين زړګی فلكه ولی لاولاړ ئی
ای د غور غرونو پر څه نشوی غبار

مځكی ولی په رېږد لونه پرېوزی
لاندې باندې سه چه ورك شی دا شعار

چه زمری غوندی واكمن ځی له جهانه
چه څوك نكړی په نړۍ باندی قرار

سخ په تا ای محمد د غور لمر وې
په نړۍ به نه وی ستا د عدل سار

ته پر ننګه وی ولاړ په ننګ كښې مړسوی
هم پر ننګه دی په ننګه كاځان جار

كه سوری دی په تګ وير كاندی ويرمن سول
هم به وياړی ستا په نوم ستا په ټبار

په جنت كه دې وتون زمونږ واكمنه
هم په تا دی وی ډېر لور د غفار

دا قصيده شيخ اسعد سوری د امير محمد سوری د مړينې او بنديتوب په نسبت ويلی ده چه دغه نومړی پادشاه د سلطان محمود د تاخت و تاز په وخت په غور كښې بندی ونيول شو او هماغسی بندی غزنی ته را واستول شو خو په لاره كښې ئې بنديتوب په مړينه بدل شو.

پدې قصيده كښې هم ډېر پخوانی تصريفات او زړه صرف و نحوه زاړه لغات وينو چه له دی لاندينيو كلماتو څخه معلومېږی:

(رپې- ډارې- ژوبلور- زمولوی- ځغلا- لور- روغی- درملی- ودی ژوبلله- سماو- زرغا- رېږدل) او داسی نور ... چه اوس ئې د نن ورځې په محاوره کښې نه ګورو او نا اشنا ایسی.
ادبی تعبیرات او خواږه محاورات هم پکښې په ښه پیمانه ځای شویدی چه د فلك ظلم او سنګدلی، د دغه پادشاه شهامت او د ده په حال د هر چا او هر شی تاثیر او د زمان و مکان بل رازوالی سړی ته په بدیعو او عجیبو الفاظو کښې ښئ لکه وګړی تورنمری کېدل، د غرونو رتې او ښې خځېدل د ګرونګی ساندی- د وریځو ژړا- د زړګیو مراندی غوځول- په نازولوټکی اچول- آسمان ته په زړه کراړویل- د زمرو رپې- په غشو باندی ډال سکڼل- د رستمانو ځغلا- د واکمنو له سره خول پری اېستل- د زرکو په مسا کتهار- د پسرلی د اورو تودی اوښې تویول.
او بیا د دی ټولو په اخر کښې د شنه زړګی خاوند یعنی فلك ته دارنګه خطاب چه ولی ولاړیې؟ او د غور غرونو ته ویل چه ولی نه غبار کېږئ؟ او بیا ځمکی ته امر کول چه ولی په رېږدلو نه پرېوزی او ولی نه لاندی باندی کېږی چه دغه شعار ورك شی- دغه راز شاعرانه تعبیرات هماغه ادبی سحرونه دی چه وینا شعر کوی او په شعر کښې یو بل راز کیف و اثر پیدا کوی.
کوم ادبی قوت چه په دغه قصیده کښې وینو او ښه تعبیر هم ترینه نشو کولی بیا ئی د پښتو په یوه بل شعر کښې دوه سوه کاله وروسته یعنی تر (۶۰۰ هـ) وروسته د شیخ متی په یوه مناجات کښې ګورو چه د لوی خدای محبت، د جمال ننداره د عشق لیوالتیا او د حقیقت و عرفان رڼاوی پکښې په ډېر شاعرانه کیف معلومېږی او سړی ویلی شی چه دغه راز پوخ او ښکلی شعربه په ډېرو ژبو کښې په دغومره عمر او پخوانیتوب خدازده چه پیدا کړو.
شعر دا دی:

پــر لویــو غــرو هــم پــه دښــتو کــښې	پــه لــوی ســهار پــه نیمــو شــپو کــښې
پــه غــاړه ږغ او پــه شــپېلکو کــښې	یــا د ویــر ژلــو پــه شــپېلو کــښې
ټــول ســتا د یــاد نــاری ســوری دی	د ســــتا د مینـــــی ننـــــداری دی
جنــډی زرغــون کــه پــه بیــدیا دی	د بـــربڼ خواتـــه پـــه خنـــدا دی
ترنـــك چـــه خـــر دی پـــه ژړا دی	دا ټـــول اغېـــز د مینـــی ســـتا دی
ټولــه ښــکلا دی ســتا لــه لاســه	ای د پاســـــوالو پاســـه پاســـــه
کــه لمــر روښــانه مــخ ئــی ســپین دی	یـــا د ســـپوږمیه تنـــدی وریـــن دی
کــه غــر دی ښــکلی پــر تمــین دی	لکـــه هنـــداره مـــخ د ســـین دی

ستا د ښکلا دا پلوشه ده دا ئې يو سپکه ننداره ده
دلته لوی غرونه زرغونېږي د ژوند ورمې پکښې چلېږي
بورا وی شاوخوا کرېږي سترګې ليدو ته ئې هېښېږي
لويه خاونده ټولو ته ئې تل د نړۍ په ښکلېده ئې
خاونده ښکلی ستا جمال دی ښکاره ئې لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېړۍ کال دی ستا د قدرت کمکی مثال دی
ستا د لور ونويوه رڼا ده دلته چه جوړه تماشا ده
زړه مې دا ستا د مينې کور دی سوی د عشق په سوزند اور دی
رپ ئې وتا ته ستا پر لور دی بې له دی هېڅ دی ورك ئې پلور دی
ستا د جمال په ليدو ښاد دی که نه وی دغه نور برباد دی
په غرو کښې ستا د عشق شپېلکې دی د دی نړۍ په عشق سمې دی
که غټې که ووړکه پنډېرې دی ستا د جمال ځری هر شی دی
چه پر دنيا مې سترګې پرې سوی ستا د جمال په نندارې سوی
نه هسك نه مځکه وه تورتم و تياره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابليس نه ئې آدم و ستا د جمال سو چه پرتم و
چه سو ښکاره ښکلې دنيا سوه د پنځ پر لورې ئې رڼا سوه
زه چه څرګند پردی د نيا سوم د ښکلې مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندې شيدا سوم له خپلې ستې را جلا سوم
په ژړا ژاړم چه بېلتون دی يمه پرديسی بل مې تون دی
وګرو ولې متې ژاړې سوری ئې اوری غاړې غاړې
څه غواړې؟ څه وائې څه باړې؟ خپل تون او تورو کلې غواړې
چونی چه بېل شې نيمه خواسې تل ئې د بڼ په لور ژړا سې

پدی شعر کښې شاعر د قدرت په ټولو مظاهرو کښې يوه خدائی مينه او جمال ګوری او په دنيا کښې يو داراز سير کوی چه بې له شاعره ئې بل هېڅوك نشي کولی.

دلته شاعر په لويو غرو او دښتو کښې، د سهار په رڼا او د نيمی شپې په تياره کښې، د ويرژلو په شپېليو او د ګلونو په پاڼو کښې، د خړو او سپينو دريابو په تماشا، د لمر او سپوږمۍ په سپين مخ، د غره په ښکليتوب او عظمت کښې، د ژوند په ورمو او د بوراګانو په کرېدو کښې په شپو ورځو، کلونو او پېړيو کښې همدغه يو شی ګوری چه دی ورځنی د ښکلا په پلوشه، د مينې په ننداره او د قدرت په يوه کمکی مثال تعبير کوی او بيا وائی

چه زړه د عشق او مینی کور دی او په همدغه قیمتی متاع قیمت پیدا کوی، په همدغه ننداره ژوند او خوشحالی کوی او په هر ځای او هر شی کښې دغه تماشا کوری.
د نړۍ سمی په عشق سره دی او دنیا ټوله د جمال په رڼا کښې پیدا شوه، ما چه دنیا ته کتلی د جمال په نندارہ او د ښکلی مخ په تماشا یم، د همدغه جمال په تماشا شیدا او له خپلی ستی جلا شوم ځکه لکه یو مسافر د بېلتون له لاسه ژاړم او لکه له ټولګۍ بیل چونږی نیمه خوایم. د شیخ متی له دغه مناجات او ځینو نورو اشعارو څخه د (۴۲۰) په حدودو کښې ویل شویدی معلومېږی چه په دغه وخت کښې د پښتو شعر په ښه قوت کښې و، او ښه ښه شاعران ئې درلوده چه د اشعارو نمونې ئې متاسفانه ډېری لږی په لاس راغلی دی مګر له همدغو لږو نمونو نه هم معلومېږی چه د پښتو شعر په دغه وخت کښې څه رنګ او څه ښېګڼی لرلې؟ د شیخ متی مناجات خو مو ولید اوس د دغه وخت یو بل شعر چه د قطب الدین بختیار دی او د عشق و مینی سوی پکښې لیدل کېږی وګورئ! دا شاعر هم له (۴۰۰ هـ) څخه شل دیرش کاله وروسته مړ شویدی.
شعر دا دی:

ویـر مـی زړه سـوری سـوری کـړ | راتـــه وګـــوره ملــــوکی!
پـــه بېلتـــون کـــښې دې وباســـم | لـــه خوږمنـــه زړګـــی کـــوکی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

د بېلتــــون اورونــــه بـــل دی | هــر ګــړی مــی زړګــی ســوزی
لیــــونی یمــــه د مینــــی | ســــوزم زه لکــــه پېلــــوځی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

غــــوړولی دی او ر بـــــل دی | اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیــار خــاوری ایــری شــوم | پـــه اور ســـوی مـــی ګوګـــل دی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

وګورئ پدې ساده او روان شعر کښې چه هیڅ راز تکلف نه لیدل کیږي څومره خوږوالی او سوی لیدل کیږي او په عین سادګی کښې څه سوزناك اثر دی. په ظاهر کښې دیرې ساده خبرې دي مګر هر څوك پوهیږي چه یو مؤثر شعر او ښه نغمه ده، آهنګ او تعبیرات او خطاب ئې د پښتو اېسي او په رښتیا له یوه خوږمن زړګی نه راوتلی دی.

تر (۴۰۰ هـ) پوری چه مونږ د پښتو اشعارو ګورو شعر راته یوه روحانی نغمه او د زړه غګ معلومیږی چه له تکلیف او تصنع څخه ئې لمن پاکه ده او نهایت ساده ښایست لری، مګر وروسته تر دی ورته دغه حال نه دی پاته شوی او ورو رو لکه د هوا مرغه زمکی ته راښکته شوی او خپله هغه لوړتیا ئی نه ده ساتلی، د مغلو د خړسیلاب له راتګ سره ئې خپل هر څه ورك کړي دی او کله کله د محض نظم په بڼه هم ښکاره شویدی، له دغه وخته را پدی خوا د پښتو شاعران او د پښتو شعر ډېر لږ او ډېر ضعیف معلومیږی تر څو چه د روښانیانو په دوره کښې بیا سر را جګوی او د ختکو له دورې نه ئی یو بل راز حیات شروع کیږی او له دغه وخته بیا پکښې ځینی تحولات څرګندیږی.

د روښانیانو دوره

د پښتو او پښتونخوا خزان چه له شپږم قرنه را پدې خوا شروع کېږی او په اوم هـ قرن کښې د پښتو د ادبی کاروانو بلې لمبې له نظره غائبېږی د پښتو هر څه د مغلوله خړو سېلابونه ضرر مومی او پدې هیواد کښې بی د تورو لړو، زورورو سیلیو، راز راز طوفانو، او وېرووونکو هیبتناکو تیارو څخه نور څه نه لیدل کېږی یا په بل عبارت په مونږ باندی یوه د بدبختۍ توره شپه راځی چه څو قرنه عمر لری او لکه د هجر شپه بیخی سبا کېږی نه چه ناڅاپه د لسم قرن په ۳۲ کال یوه د امید رڼا پیدا کېږی او د عبدالله انصاری په کور کښې یو طفل دنیا ته راځی چه په دغه وخت کښې هېڅوك ورځنی نه دی خبر چه دا څوك دی او څه کوی؟ مګر وروسته ئې ټول پېژنی چه د پښتون په علمی، ادبی او سیاسی حیات کښې ډېره اغېزه او لوی تاثیر لری چه څوك ورته پیر روښان او څوك پیر تاریك وائی، په پیری کښې خوئې هېڅوك شك نلری مګر رڼا او تیاره ئې د بحث لاندی ده، او دا هم څه ګرانه خبره نه ده، هر سړی دوستانو ته یو راز او دښمنانو ته بل راز ایسی د څوارلسمی شپې سپوږمۍ که د یوه کاروان او قافلی دپاره رڼا لری دغلو دپاره په حقیقت کښې همدغه شپه تیاره ده دا بحث زمونږ په بحث او بیان کښې څه اصلی برخه نلری ځکه ورځنی په څنګ تیرېږو او وایو چه روښان هر څه چه و او هر څه ئې چه خلق بولی د پښتو په علمی او ادبی خدمت او د پښتو په عرفانی او ملی خدمت کښې ستره برخه لری او د ده په نمسیانو او پیروانو کښې لکه میرزا خان انصاری، دولت لوانړی دیوان لرونکی پاخه شاعران پېژنو چه د پښتو د شعر او شاعری ډیوه ئی بله کړی او زمونږ هغه مړه اورونه ئی بېرته تازه او روښانه کړیدی- مونږ دلته د همدغو دوو شاعرانو په شعر او شاعری خبری کوو او دغه شاعری د پښتو د شعر یوه نوې دوره بولو ځکه چه دغه شعر د رنګ او بڼی په لحاظ له ماضی او مستقبل نه ځان بېلوی او بل راز ایسی.

د مخه مو وویل چه تر روښانیانو پخوا د پښتو شعر د مضمون او معنی په لحاظ دری عنصره درلوده چه په حماسی عشقی او دینی اشعارو ورځنی تعبیر کېږی. مګر هغه حماسیات د ختکو د دوری له حماسیاتو څخه فرق او مخصوص رنګ لری ځکه چه د ختکو د وخت حماسیات په ملی احساس بنا دی او هلته دینی رنګ غالب ښکاره کېږی- د روښانیانو په عصر او زمانه کښې د پښتو شعر وار د واره تصوفی بڼه پیدا کړه او سرحد ئی له فلسفی سره ډېر نزدی شو، کومه عام فهمی او ساده ګی چه د پښتو شعر لرله هغه په رموزی او پېچیده مضامینو بدله شوه او باریکو افکارو پکښې ځای ونیو- د دی دوری

نوموړی شاعران او امامان میرزا خان انصاری او وروسته تر ده دولت لوانی بلل کېږی، دوی دواړه مخلص او ارزانی هم خپل ملګری ښئ او په شعر کښې ښه برخه ورکوی چه ټول د میا روښان شاګردان او پیروان بلل کېږی او د پښتو په شعر کښې ئې علمی کیف او تدقیقی شعور پیدا کړېدی. پدی دوره کښې که څه هم د موضوع په لحاظ شعر خپل مخ بلی خواته ګرزولی او خپله قبله ئې بدله کړېده مګر شاعرانه مزاج پکښې ښه روزل شوی او شاعریت یو علمی او عرفانی حیثیت موندلی دی، پدې وخت کښې د پښتو شعر د معنوی تحول په لحاظ له پخوانۍ دوری ښخی ځان بېلوی او نوی دوره حسابېږی، د دی دوری په اشعارو کښې سړی ته یو بل عالم او نوی دنیا ځلېږی چه هر څوك ورځنی تعبیر نشی کولی دلته عشق او جمال هم بل کیف او بل ډول پیدا کړېدی او دنیا ته هم له بلی خوا کتل شوېدی، شاعر له محسوساتو هغه خوا نور څه ګوری او داسی خبری کوی چه هر څوك ئې معنی نشی کولی، په دغه وخت کښې نه پوهېږو چه د ما وراء المادی فلسفه د شعر محفل ته راغلی ده او که شاعر د خپل خیال په رڼا کښې فلسفی دنیا لیدلی ده چه د حسن او جمال اصلی مرکز ته اشارتونه کوی او د ګلزار په لیدو د بهار ثنا وائی.

د دې دورې لمړی پهلوان میرزا خان انصاری دی چه دلته ئې په شعر او شاعری باندی خبری کوو:

میرزا انصاری د یوولسمی پېړۍ شاعر چه په (۱۰۴۰ هـ) کښې وفات شویدی اصلی نوم ئې فتح خان دی او د خپلی استوګنی ځای خیبر ښئ دی د پیر روښان له ټینګو مریدانو او پیروانو څخه ګڼل کېږی او خپله ټوله رڼا د روښان د جلوې اثر بولی او وائي:

ای میرزا روښان په هر لوری جلوه کا

د تبـریـز افتـاب را وختوت له بنیره

یعنې میرزا هم د پښتنو مولانای روم دی چه د ده شمس تبریز هم پښتون دی او په میا روښان شهرت لری څنګه چه رومی د خپل تبریزی پیر د برکت په رڼا کښې هر څه ګوري او ځان د هغه پیرو معرفی کوی دغه شان انصاری هم وائی:

د میرزا کلام روښان دی- پیرروښان له برکته

دا متصوف او عارف شاعر چه پخپلو عارفانه اشعارو کښې سړی ته عطار او رومی او سنائی یا دا راز نور د معنی شاعران یادوی د شعر په سکندری آئینه یا جهان نما جام کښې خلقو ته یو بل عالم ښئ او سړی له عرفانی اسرارو سره اشنا کوی د همدی لامله د ده یو رموزی رنګ او آهنګ لری چه هر څوك پری پوره نشی پوهېدلی- دی په حقیقت کښې

د عرفاني افکارو او نظرياتو په لحاظ عيناً (روښان) دی چه وروسته شاعر شوی دی او يوازی ظاهری بڼه بدله کړيده لکه چه پخپله وائی:

د ميرزا په خوله وئېږم
يو روښان بی رنګه زه يم

ميرزا که څه هم د دې ښکاره عالم زيبائی او ښايست پوره ليدلی دی مګر معنوی جمال ته ئی هم په ځير ځير کتلی او هغه عالم ورته لا ښايسته ښکاره شويدی همدغه سبب دی چه عرفانی او علمی جمال ته ئی ځان رسولی او په دغه روښانه ډيوه ئې نور هر څه بدل کړيدی لکه چه له دې لاندې بيتو څخه ئې دا حقيقت ښه څرګندېږی:

زه دې تل وينم زما ساقی دلسوزه — چه د شپې دې رڼا زياته ده له روزه
د صورت عالم که هر څو ښايسته وی — د معنی زيبائی زياته ده هنوزه
عارفان دې پخپل علم ښايسته کړه — او د دم نته د هر زنده په پوزه
ته به بار د امانت زغملای نشی — د صلاح په لار څېره ځه نو آموزه
لوی کامل د دوا‌ړو کونو پهلوان دی — په مدد ئی قافله تر ځايه بوزه
که صراط پر کم دليلو توره شپه ده — د مرشد نغو ته ډيوه ګڼه افروزه
ښه پتنګ چه ډيوه وليده روښانه — په ليدو ئې پته مينه کړه عيانه
بينائی په روښنائی باندی شيدا شوه — د خپل ځان خبرئی بيا مونده له ځانه
په سوومرګ ئې د وصال دپاره وغوښت — په ژوندون شوه جدائی پر باندی ګرانه
په خاطر ئی تل تر تله نوبهار شه — د ګلزارانده ئی نشته له خزانه
هر زمان ئی د معنی په سترګو ګوری — په هر څه کښې هر نشان دی بی نشانه

ميرزا د هست و نيست، وجود او عدم په ژوره معنی کښې هم غوټې وهلی او ډېر عميق پکښې ننوتلی دی چه د همدغی ژوری کتنی په اثر کښې د وحدة الوجود په فلسفه قايل شوی او د تناسخ رنګ هم د ده په افکارو کښې ځای ځای څرګندېږی د نمونې په ډول د ده د ديوان دا لاندې بيتونه وګورئ!

(۱)

زه به څه وايم چه څه يم — نيست و هست واړه په ده يم
هر چه نيست شی له هستی نه — د هستی معنی ئی زه يم

د وصال په هوا ځمه　　　د دې لامکان مرغه یم
ګه ذره د لمر په مخکښې　　　ګهې غوټه پر اوبه یم
یو څلور عنصر مې واغوست　　　د آسمان پر مخ اوده یم
له وحدته په کثرت شوم　　　هغه نشته چه زه نه یم
زه شنوا په کل غوږونو　　　دانائی د هر یوه یم
توانائی مې په هر چا کښې　　　بینائی د هر لیمه یم
ارادت مې دی له واړه　　　بیا راضی په دا خپل کړه یم
له بدانو مې بدی ده　　　له نیکانو سره ښه یم
د نیکبخت په برخه شهد　　　د کمبخت په ځان لشه یم
له هر چا یم په هر څه کښې　　　خزان نلرم تازه یم
د میرزا په خوله وئیږم　　　یو روښان بې مثله زه یم

(۲)

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم　　　لکه ذات په هر صفات کښې خیسرستایم
زه کښې د نباتاتو واړه ساتم　　　هم ژغروی د زنده سرو واړه یم
یکه تنها لکه الف یم بې نقطه　　　په یوه وجود محیط په کل اشیایم
په یقین یقین نزدی په ګمان لری　　　په دیدن له دواړو کونو ماورایم
د نیکانو سره ښه بدیم له بدو　　　و هر چاوته د خپل عمل سزا یم
و عارف ته څړه مخ یم په هر لوری　　　د دوبین پر مخ ګمان زه ئی تر شایم
زما ذات په دواړو کونو نه ځائیږی　　　په قفس کښې وئیدلی د میرزا یم

د دې دوه شعرونو اشاراتو او سترګکو نو څخه به دا معلومه شوی وی چه د میرزا په اشعارو کښې د تصوف، عرفان او فلسفې ډیرې رڼا وې ګډی شویدی او راز راز جلوې پکښې لیدل کیږی دا د میرزا ډیر عرفانی او شاعرانه اقتدار دی چه دغه راز لوړ او پیچلی مضمونو نه په دغه ډول په شعر کښې ادا کولی شی او سره له دې ټولو اشکالاتو چه د مضمون او مفهوم له کبله د ده په مخکښې شته شاعرانه آهنګ هم نه پریږدی او خپل کلام ته وچ فلسفی رنګ نه ورکوی- که تاسی د میرزا اشعارو ته ښه ځیر شی ډیر ځله داسی شعرونه پیښیږی چه سړی په معنی ښه نه پوهیږی مګر په خوندئې پوهیږی- د ده اشعار هم لکه د موسیقی نغمې یا لکه د بلبلو سوې سندرې سړی ته راز راز تخیلات او خوندور خاطرات پیدا کوی مګر په کلماتو او الفاظو ئی هر څوك نشی پوهیدلی د نمونی دپاره ئې دا څو نور شعرونه هم ولولئ:

(۱)

چه د یار په نامه مینه دم په دم کړم
دغه یاد به ئي د خوږ خاطر مرهم کړم

د جهان و هوسونو ته مې شا شوه
مشغولا په هر زمان د یار په غم کړم

په سپین مخ به سپینی اوښی زغلومه
پر دا یخ به د حباب صورت رقم کړم

دا حباب چه د دریاب په مینځ کښې مات شو
رنګ و نوم ئی له دریابه سره سم کړم

عام و خاص په هسې حال را خبر نه دی
چه په کومه تخته کښل په کوم رقم کړم

د کثرت په عددونو قطرات دی
چه فانی خوی ئې فانی شی نوم ئی یم کړم

په یکتا نظر به واړه عالم وینی
کل اشیا به ورته جام لکه د جم کړم

په وروستی ورځی د قام پوښتنه نشته
اخرین به تر قدیمه مقدم کړم

(۲)

که یو ځل د زړه له حاله ووېړم
په رښتیا به په عالم کښې نه ځائېږم

حقیقی ژوندون زما د یار لیده دی
یو زمان ئی بی دیدنه نه پائېږم

د زړه حال مې خپل اشنا وته څرګند دی
او په خلق ملامت یم نه قبلېږم

اشنائی عجب بهار په مخه راغله
جدائی لکه خزان ځنی ترهېږم

دې لاله د زړګی داغ پر پاڼو راوړ
زه اوریځ د نوبهار باندی ورېږم

(۳)

زه څرګند د محبت په نسه بنیادیم
له نیستیه هم په دا هستی ابادیم

په ازل مې د اقرار په ژبه و وې
تر ابده وفادار پخپل میعاد یم

امانت چه اسمان زمکی ورلی نشو
اوس ئې زه په دا عاجز صورت عماد یم

په اختیار مې هسی ظلم په ځان وکړ
له دې قصده د جهول په نامه یادیم

که د جهل بار مې لری شی له سره
پی ګمانه د صفی ادم اولاد یم

په اختیار مې له کل نهی لاس وکښلی
بی اختیار دواړو امرو انقیاد یم

په ظاهر صورت دیار له یاری ګوښې
په باطن له یاره یو په اعتقاد یم

کل عالم مې په نظر کښې واړه وینم
او هر چېری د اشنا په دیدن ښادیم

(۴)

د بلبل چه اشنائی شوه له سمنه
د دی ګل په مینه راغی تر چمنه

دا تمام صورت د زړه په رضا درومی
او د زړه سفر د سترګو له روزنه

که هر خو په حجابونو کښې دی نغښتی
د دیدن په مینه واوت له بدنه

اختیارئي د پتنګ تر فهمه نسه شه
چه پر بله لمبه پریووت له چلنه

دا شتا محبت زور ورباندي وکړ
دغه اور پری ښایسته شو تر ګلشنه

په باور کښې له جمله اختیاروات
له مرده وسره پروت دی بی کفنه

نه صورت ئی د یوسف بوی ئی د مښکو | او د عشق لوګی ئی ځی له پیرهنه

(۵)

زه چه ډېره ډېره مینه په ګلزار کړم | په هر څه کښې ننداره د دی خپل یار کړم
که طالب په اندېښنو کښې تفکر دی | زه به ئی د محبت په غږ بیدار کړم
یو زمان به فراغت وربانـدی نه وی | که زه ځان پخپل دستور ورته سینګار کړم
په هر لور به لاعلاج را پسی ګرزی | چه د خور زر ګوتی مینه ئی مهار کړم
که مجاز د حقیقت له مخه واخلم | دا اورپښتی به تر بله ډېوه ځار کړم

(۶)

څوك ئی څه پېژنی کوم دی | ذات ئې ذات او نوم ئی نوم دی
د مېوی دی هم له لونه | پوخ ئی پوخ دی اوم ئې اوم دی
له ذری دی هم له لمره | بیا له ورمی له نجوم دی
له سردی څخه خزان شو | له ګرمی څخه سموم دی
په نیستی کښې ئی هستی ده | په هستی کښې ئې معدوم دی
مدرس پری نه پوهېږی | دا د سپین علم رقوم دی
په جاهلو کښې اجهل شو | چه له دی علم محروم دی
چه پخپله فضولی که | زړه ئی تور شو رنګ ئې شوم دی
امانت ئی پر ځان واخست | دی جاهل په ځان ظلوم دی
د خپل ځان تر سیوری کښېناست | د ګمان په ساړه موم دی
چه له پټه شرك خلاص شی | ګناه نلری معصوم دی
عام و خاص ئی خادمان دی | دی د کل عالم مخدوم دی
روښنائی د کل عالم شو | په هر څه کښې دی مکتوم دی
حیاتی دی د حیات | دانائی د هر معلوم دی
اراده ئی ده له واړو | دی حاکم د هر محکوم دی
ګویائی له ګویاو، | شنوائی د هر مفهوم دی
چه د تن له خوی و مری | دی په خاص رحم مرحوم دی
رنګ په رنګ لښکر ئی جوړ کړ | اوس و خاوری تی هجوم دی
چه د فقر په اورو سو | دغه سوخت په مرز بوم دی
تی باقی صفت وګوره | پر فانی باندی مقسوم دی

د (مرزا) جامه ئی رنګ کړه
یو عجب بی مثله خوم دی

په رښتیا چه د میرزا جامه په یوه عجیب خم کښې رنګ شوېده او څه چه دی وائی مدرس ورباندې نشي پوهېدلی ځکه چه دی د سپین علم له رقومه غرېږی او نور له دغه علمه محروم دی، په عامو او خاصو کښې هېڅوك نه پوهېږی چه دی په کومه تخته کښل او په کوم رقم لیك کوی، خلقت ته په یوه عجیب نظر ګوری او وجود د ګمان په ساړه موم بولی، له ژوندو څخه په بی کفنه مړو او بی اختیاری تعبیر کوی، او وائی چه عالم د مینی په جاذبه بی اختیاره یوه سره اورته ځان غورځوی او د ځان ژغورلو هیڅ واك نلری.

وروسته له میرزا انصاری څخه (دولت نوحانی) هم په شعر او شاعری کښې په ده پسی وری ټول کړی او د ده شاګردی ئی کړیده لکه چه پخپله وائي:

میرزا ګنج راته خپل کوروشود غنی شوم	بیهوده منت به ولې د بل چا کړم
محقق وحدتی کان د تصوف و	په رموز ئې په همه علم دانا کړم

دولت د پلار له خوا حسن خیل لوانی دی او مور ئې ورډګه وه، د خپل پلار نوم دادا وښئ او ځان هم له ظاهری علمه نا اشنا او د الهامی شعر خاوند معرفی کوی لکه چه پدی دوه بیتو کښې وائي:

چه الهام رابانـدی وشـو ګوینـده شـوم	یـو بیت هم جوړاوه نـشو بی الهام ما
ظاهری علم مـی هېڅ ډېر نـه دی کـړی	د معنـی پـه قـوت ووایـه کـلام مـا

دولت لکه چه پخپله اظهار کوی او له اشعارو نه ئی هم څرګندیږی د افکارو او معنی په لحاظ د میرزا خان انصاری یو غښتلی او پیاوړی شاګرد او پیرو دی چه د پیر روښان د مریدی دعوه هم کوی مګر شعر ئې د افادې او عام فهمی له کبله لکه د میرزا شعر هومره ګران او پیچلی نه دی او د شاعری خواته هم زیات را لنډ شویدی خو سره له دی میرزا، ارزانی، مخلص خپل مساوی یا له ځانه پورته ګڼی او نور شاعرانو ته پخپل وخت کښې په کمه سترګه ګوری لکه چه پدی بیت کښې وائي:

بی میرزا بی ارزانی بی مخلص یاره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستایو

دولت هم لکه میرزا خان انصاری د شعر یو پوره دیوان لری مګر د ده په دیوان کښې د لفظی او معنوی تقسیماتو په لحاظ هر راز شعرونه وینو او هر څه پکښې پیدا کولی شو- دولت وروسته د میرزا تر وفاته (۱۸) کاله خو په یقینی ډول ژوندی دی مګر وروسته تر دې نور نه معلومیږی چه څومره موده په ژوندی و، او په څه وخت کښې وفات شویدی مګر دا معلومه ده چه دی تر (۱۰۵۸) پوری د خپل یوه شعر په استناد یقیناً ژوندی و، او تر ده د مخه میرزا خان انصاری په (۱۰۴۰) کښې وفات شوی، او د دوی دواړو پیر او مرشد میا روښان په (۹۹۴) کښې له دنیا نه تللی دی، د دی تاریخونو له قراره معلومیږی چه دولت به د میرزا په واسطه ځانته د میا روښان مرید وائی ځکه چه دغومره عمر چه دولت پکښې د میا روښان په وخت کښې د مرید توب وړ وبلل شی او بیا تر (۱۰۵۸) پوری ژوندی پاته شی له عادی عمرونو څخه لږ څه متجاوز معلومیږی:

دولت پخپله شاعری کښې څومره چه له تصوف او فلسفیانه افکارو څخه متاثر معلومیږی هماغومره له عشق او مینی څخه هم متاثر دی او غزلی آهنګ ئې په اشعارو کښې زیات څرګند دی او لهجه ئې هم لکه دمیرزا لهجه دومره مبهمه او مجمله نه ده، د مثال په ډول ئې دا څو شعرونه وګورئ!

لمړی نمونه

هر زمان چه اشنا نه وینم بیمار شم — په جهان کښې بینوا زار و نزار شم
د پریشان خاطر ارام مراد مې یار دی — که بی یاره بل هوس لرم زه خوار شم
کهی مست په میخانه کښې افتاده یم — که صوفی په نماز ودرم هوښیار شم
د اشنا د درګاه خاوری به پری نږدم — د تهمت په سنګ که زر ځله سنګسار شم
چه نظر مې د دلبر په جمال وشی — هغه دم له خپل وجوده په فرار شم
د وحدة په مقام ځان یواز وینم — چه نظر مې په کثرت وشی بسیار شم
لون لون بازی کړم له خپله مخه — ځنی ځای ګل لطیف چیری تیز خار شم

دوهمه نمونه

د هر چا مینه وطن دی — حب وېشلی تن په تن دی
چه د عشق په تیغ شهید شی — خونبهائې پاك دیدن دی
د عاشق په دا عالم کښې — لوی هنر د سردادن دی
چه یار مخ ورځنې پټ کا — هغه دم ئې ځنکندن دی
دلبری کوی شرینه — تهمت ولی په کوهکن دی

رسیده هغه ته وائی   چه ئی پېژندلی من وی
د توحید خورشید نه وینی   خود بین شب و روز لیچن دی
هر مؤمن یو تن یاد شوی   په خطا که په ختن دی

دريمه نمونه

په اخلاص طلبکاریو یو د جلیل دی   چه فرزند قربان په دالار کړ خلیل دی
ژر اسان به ومقام ته ورسیږی   چه ئی بار د ګناه سپك طاعت ثقیل دی
بی هادی پدی خونخواره لاره مه ځه   رهنمای د دی رښتینی لار دلیل دی
معرفت لره ئی هر سړی پیدا کړه   د دنیا طالب شو ډېر د حق قلیل دی
د کلام په معنی هر څوك نه پوهیږی   د زبان لوستن اسان ګران ئی تاویل دی
لوی لښکر ئې د نمرود د جش مات کړ   د مولاسپاهی هلك بق ابا بیل دی
هر عاشق چه دلبر مخ ورته ښکاره کا   که له سر او ماله تېر نشی بخیل دی

څلورمه نمونه

په ظاهر باطن چه ګوری سبحان یو دی   صورتونه ډېر لیده شی جانان یو دی
د کثرت په حسابو نو غلط مشه   مومنان هر څو انبوه دی ایمان یو دی
په صدف کښې درخالص په مار کښې زهر   بارنده په هر ځای ابرنیسان یو دی
رنګ رنګ ګل ځنی پیدا شی په پټی کښې   چه ګیاه پری زرغونیږی باران یو دی
که لښکر حشم ئې ډېر لیده شی څه شو   چه په حکم ئې عمل شی سلطان یو دی
د معشوق عاشق جامه واغوندی راشی   عشق باقی شاهد مشهود بی ګمان یو دی
پری مؤمن کافر ماهی چندخه زیست کا   پاك دریاب بېحده لوی بی پایان یو دی
د مجاز په څو څادرو ئې مخ پټ که   د دولت د زړه انیس پټ عیان یو دی

پنځمه نمونه

زه اول چه له وحدته په کثرت شوم   د ناسوت عالم مي وکوة په حیرة شوم
هېڅ له ځانه خبر نه وم چه زه څه یم   د کثرة په ډېر رنګو کښې غلت شوم
لاس او پښې مي غورځول په تاریکۍ کښې   په غفلت له خپل وجوده په غیرة شوم
بی بدنه مي بازی کړه په ډېر کاله   پاك مولا اراده وکړه په صورت شوم
ناګاه نمر د معرفت را باندی وخوت   سر تر پایه سره یو ښکلی وحدت شوم

پادشاهی مي د دنیا په نظر هېڅ ده
مستغنی د درویشانو په صحبت شوم

له دې څو نمونو به معلوم شوی وی چه دولت څنګه شاعر و او د شعر په شپیلۍ کښې ئې څه ویل؟ د ده په عارفانه سندرو کښې هماغه د میرزا عارفانه حیرت، صوفیانه وحدت، یو بل ډول مینه او بل راز عشق اورو، مګر د میخانې مستی، د تهمت په کاڼو سنګسارېدل، د شیرینی دلبری هم یادوی او لږ څه د صورت ښایست ته مایل او قریب معلومیږی لکه چه د دی لاندینی شعر له اشارت او اقتضا څخه ئې هم څه نه څه دغه مطلب څرګندیږی:

شعر دا دی:

څه نیکبخت هغه آدم دی — چه تا سره همدم دی
هر چه ته ئی همنشین ئی — بی تا نور چه غوارې ګرم دی
د باغ سروه دی خجل کړه — له الف دی قامت سم دی
دواړه کونه پکښې وینم — مخ دی عین جام جم دی
چه دی نه وینم که عیدوی — هغه ورځ زما ماتم دی
ښه دیدن دی رښتیا وایم — د زخمی زړونو ملهم دی
چه می زړه له غمه خلاص دی — هغه هسی ساعت کم دی
جانبازان پکښې ګډیږی — عشق خونریز بې حده یم دی
نور عالم په ښادی ویاړی — د فقیر بخره تل غم دی
په باطل بد نظر نه کا — چه د حق په لوری خم دی
په هر څه چه څوك مین وی — هم هغه د ده صنم دی

په هر صورت د دغه یوولسم قرن په شعراو د میرزا یا دولت په شاعری کښې سره له هغو روښانه افکارو او عرفانی تجلیاتو د جمال او عشق ستاینه او اغیزه هم وینو او پوهیږو چه دوی که هر څه وائی بیا هم شعر وائی او عشق د جمال ستائی، دوی هم بینائی په زیبائی باندی شیدا بولی او د لاله د زړګی په دا غونو باندی لکه د پسرلی وریځی اوښکی تویوی، که څه هم په نظر کښې ئې ټول عالم پروت دی او هر څه وینی مګر ښادی ئې د اشنا په دیدن ده او په هر څه کښې د خپل یار ننداره کوی د همدی لامله په ګلزار هم ډېره مینه کوی او د سترګو له روزنه د زړه شفر بولی، د یار دیدن خپل حقیقی ژوندون ګڼی او بی دیداره یو زمان هم نه پائیږی- کله چه د جمال په ننداره شی له خپل وجوده هم فرار کوی، مینه لکه وطن داسی بولی او محبت د انسان یو

عمومي قسمت شميرى، عشق باقي ګڼي او شاهد و مشهود هم يو بولي، د خپلې محبوبې مخ ته جام جم وائي او دواړه کونه پکښې ګورى دا خبرى که هره معنى ولرى او د دوى په نظر کښې هر څه چه وى بيا هم د ښکليتوب او عشق له محيط نه اوزى او هماغه شى معلوميږى چه ټول شاعران ئې د شعر روح او جوهر يا هيولى بولي.

د ختکو دوره

خوشحال ختك چه هم پخپله د پښتو يو لوی شاعر او د پښتنو لوی سړی يادېږی او هم د پښتو د ډېرو شاعرانو پلار او نيکه دی د پښتو د شعر د يوی نوی دوری شروع کوونکی هم دی چه د پښتو په شعر کښې ئی ښکاره تاثير کړی او د پښتو د شاعرۍ هنګامه ئې زياته توده کړی او ډېر شاګردان او پيروان ئې هم پيدا کړېدی – کوم شاعران چه د ده خپل زامن او نمسی دی پنځلس يا شپاړس تنو ته رسېږی چه په زامنو کښې ئی لکه عبدالقادر خان، اشرف خان، صدر خان او په نمسيانو کښې ئې لکه عليخان او کاظم خان شيدا د ديوان خاوندان او غوره شاعران تېر شويدی.

د پښتو د شعر افتتاح چه د روښان پيروانو په يوه خاص عرفانی ډول کړی وه خوشحال پکښې د کم و کيف په لحاظ بسط و انبساط پيدا کړ، هغه غوټۍ چه په هغه وخت کښې ئې خپلې پانی نه وی پرانيستی پدی وخت کښې وغوړېدې او د پښتو د بڼ خاموشی ئې د بلبلو په چغهار ماته کړه د ژوندانه نغمې له هری خوا پورته شوې، څه چه د شعر دپاره لازم او ضرورو، هغه ټول پيدا شوه او هر راز غزلونه وويل شوه، د مينی او عشق سندرې په ډېری بی پروائی ميدان ته را ووتلې او د پښتنو ځلمو په اتڼ کښې د شعر اواز سره د تورو برېښنا هم وبرېښېده، د ننګ او غيرت خبری په شعر کښې را ووتلی او بی ننګو ته هم ډېری تانی ورکړی شوی.

د پښتو په شعر کښې د پښتو نولی روح له همدغه وخت حلول وکړ او په ډېر قوت پکښې حماسی رنګ ښکاره شو. چه د ملکيار له حماسی سندرو څخه فرق لری او په ملی احساساتو مبنی معلومېږی.

دا دوره د يوولسم قرن له نيمائی نه شروع کېږی او په دغه وخت کښې د ختکوادبی کاروان د خوشحال په مشرتوب او سالارۍ د خيبر او تيرا له غرونه هغه خوا را پيدا کېږی چه له مغلو او مغلوالی سره په شعر او توره دښمنی کوی او د پښتنو احساسات د پردو په مقابل کښې را وپښوی يا په بل عبارت هغه کارونه چه فردوسی يوازی په شعر کښې کړيدی دی ئی په شعر او توره کوی.

دې ستر قايد او د پښتنو ملی مشر ته يوازې شاعر نشو ويلی ځکه چه د تاريخ په افق کښې ئې د اسمانی هلال غوندې سپينه توره هم ځلېږی – يوازی توريالی او ننګيالی هم ورته نه ويل کېږی ځکه چه خواږه او خوندور اشعار هم لری.

هو! خوشحال د پښتنو هغه بلبل دی چه په دا ئودی نغمو کښې ئې مسیحائی اثر پروت دی او د بلبلو په ژبه خپل کام ته د پښتونولۍ او ننګ و غیرت سندری وائي.
خوشحال یوازې په پښتنو کښې نه بلکه په دنیا کښې هم ښائی داسی نظیر ډېر کم ولری چه څوك ئې په توره او قلم کښې ښه قضاوت ونکړی شی چه کوم صفت پکښې غالب دی او په کومه خواکښې ډېر غښتلی او پهلوان بلل کېږی.
مونږ ده ته انصافاً ویلی شو:

برق د سپینې تورې د ادب ښکلی رڼا سره
تا یوه فانوس کښې جمع کړی په رښتیا سره

پخپله دغه نوموړی توریالی شاعر هم خپل ځان همدغسی معرفی کوی او وائي:

زه هغه سړی یم چه قلم واخلم په لاس	ناظر مې عطاردوی چه به څه کښې په قرطاس
نایب دی د تقدیر زما تدبیر په مصلحت کښې	صایب دی زما فکر د هر امر په اساس
د تورو په میدان کښې چه سودا وی د سرونو	هغه زمان مې ګوره تل به سوروی زما اس

دا د توری او ادب پهلوان یا په بل عبارت د قول او عمل خاوند چه د جنګ او جګړو په میدان کښې مهیبه ښه لری، د ښکلیتوب و جمال د ننداري په وخت کښې د پتنګ بیتابی او د بلبل ناقراری لری – کله لکه یو ننګیالی پښتون د جنګ او جګړو په ذکر کښې وائي:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانی خوشحال خټك یم

په بل ځای کښې د عشق او مینی له اثر لاندې راځی او پدې ډول له نام و ننګه خپله بی پروائی ښکاره کوی:

د ناموس خبرې مه کوه خوشحال ته
عاشقان له نام و ننګه بی پروا دی

هو! د خوشحال زړه لکه یو ګلاب له ډېری نازکۍ سره تېره اغزی هم لری او په شنو پاڼو کښې سور او رنګین معلومېږی همدغه سبب دی چه په یوه مصرع کښې خپله توره تېره کوی او په بله کښې ولول زلفې پدې ډول یادوی:

توره چه تېرېږی خو ګذار لره کنه
زلفې چه ولول شی خو خپل یار لره کنه

خوشحال د پښتو او د پښتنو هغه شاعر دی چه وروسته تر یوه ادبی خزانه چه د پښتو د شعر د ضعف او مړاوی توب دوره ورته ویلی شو، دی لمړی سړی دی چه د شعر هنګامه ئې توده کړی او د یوه ادبی مجدد حیثیت ئی موندلی دی لکه چه دا مطلب دی پخپله هم پدې لاندې بیتو کښې بیانوی او د ځان په ښودنه کښې وایي:

چه د شعر شاعر یه مذکور وشو	څه خو غوړ باسه زما په حسب حال
قصیدې لرم غراله هره بابه	په حکمت په نصیحت کښې مالا مال
په تعریف د دلبرانو غزلونه	په صفت د سترګو وروځو زلفو خال
طبیعت می عطائی نه د تحصیل دی	که خبریم د املا په استعمال
په فارسی ژبه که نور تر ما بهتر دی	په پښتو ژبه می مه غواړه مثال
بندو بست د پښتو شعر ما پیدا کړ	ګڼه شعر د پښتو و، غیر سیال
نه ئی وزن نه تقطیع نه ئی عروض و	دوه مصری ئې د خفیف بحر دوه طال
د غزل نه ئې مقطع نه ئې مطلع وه	نه صفت نه ئې تشبیه نه ئې مثال
مګر زه ئی چه ګویا په شاعری کړم	پښتانه ئې پوهول ایزد تعال
په دا بند و بست به نور تر ما بهتر شی	پس له ما چه کا د شعر قیل و قال
ګلستان زما د نظم شګفته شو	پری وهی شیدا بلبله پر و بال
ګلدستی ئې لور په لور په ملك خپری شوې	تر کابله تر کشمیره تر بنګال
هر مضمون ته چه د زړه توجه وکړم	طبیعت ئې راکوی په استعجال
درست دیوان مې لکه باغ د علم ګنج دی	پکښې هر رنګه ګلونه هر نهال
د دیوان که می بیت بیت سره حساب کړی	تر خلویښت زره په تېر شی په سړ کال
په غزل په رباعی مې زړه مین دی	چه مداح یم د دلبرو د جمال
په محشر به مینه ورمه د سنګدلو	که پیدا درنېږی تله د اعمال
زه مداح د هېچا نه یم بې د ښکلو	د بل چا په صفت نلرم یو قال
په ابا او په اجداد خان و سردار یم	کارنامې لرم د جنګ او د جدال
پلار نیکه مې شهیدان دی ګورته تللی	پښتا پښت می هنر دا دی آل په آل
که د جنګ د پرهارونو درته وایم	چه له درده مې په تن و لکه خال
یو پرهار به می لاروغ په وجود نه و	بل پرهار به می په تن شو یا په ډال
چه قضا د سړی نه وی سړی نه مری	که ئی درست وجود په غشو شی غربال
دا همه زما د توری صدقه ده	پښتانه چه پرګنی خوری سیورغال

خدایه هومره مهلت ورکړه په دنیا کښې
چه کاره کارونه سم کاندې (خوشحال)

نو ځنګه چه خوشحال خان پخپله وائی د پښتو د عروضی شعر په لاره کښې ده ډېر کار کړی او پخپل وخت کښې ئې د پښتو په شعر کښې ساری نه درلود، مګر د پښتو د شعر آینده ورته ښه ښکارېده او له ځانه بهترو شاعرانو ته منتظرو، بی له ښکلوئې د بل چا مداحی نه کوله او د سنګدلو معشوقو مینه ئې محشر ته هم د خپلی تلی د درنښت دپاره وړېده – په دیوان کښې ئې هر راز ګلونه او نهالونه شته او د شعر ګلدستی ئې تر کابل او کشمیره رسېدلی دی. د نظم ګلستان ئې هماغه وخت غوړېدلی و او شیدا بلبلی پرې تېرېدلی – طبیعت ئې د مضامینو په ورکړه کښې په ډېره بېړه ورسره مرسته کوله او د دیوان بیتونه ئې تر ځلوېښت زرو زیات و، مګر د جنګ پرهارونه ئې هم په تن لړنه و، او پښت تر پښته ئې دغه د سربازۍ هنر درلود – نو هر کله چه خوشحال سره له شعره د تورې او ننګ و غیرت خاوند هم و، او سر و کارئی له جنګ او جګړو سره و، طبعاً د ده په شعر کښې هم د ننګ و غیرت خبرې خورا ډېرې دی او د پښتنو د احساساتو تحریك پکښې زښت ډېر لیدل کېږی بلکه همدغه شی د ده د شاعرۍ اصلی او اساسی برخه ګڼل کېږی.

که مونږ د ده ټول هغه اشعار را ټول کړو چه د پښتنوالی او ننګ و غیرت تبلیغ پکښې دی یا د ده فخر او حماسه بلل کېږی نو یو لوی کتاب ورځنی جوړېږی او پدې فصل کښې نشی ځائېدلی، ځکه په یوڅو مثالو او نمونو اکتفا کوو.

یو ځای پخپله یوه قصیده کښې خوشحال خان د خپل ځان او خپلو ملګرو توره او توریالیتوب پدې ډول بیانوی:

پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړه — لکه باز منګولی سرې کا پخپل ښکار
سپینی تورې ئی ګلګونې کړی په وینو — په اهار کښې شګفته شو لاله زار
د خیبر دره ئې سره کړله په وینو — په کرپه ئی هم روان کړ دندوکار
ترکړ په تر باجوړه سمې غرونه — په لرزه په زلزله شوه په بار بار
په هغه لوری چه کېږی پنځم کال دی — هره ورځ د سپینو تورو خرپهار
درست پښتون تر قندهاره تر اټکه — سره یو د ننګ په کار پټ و اشکار
ګوره څو جنګونه وشول په هر لوری — خو د ځینو پښتنو نشته څه عار
اول جنګ د لوری شا د تهترو — چه ځلوېښت زره مغل شوه تار په تار
خویندی لونړه ئی په بند د پښتنو شوې — اس اوښان هاتیان الجه قطار قطار
دوهم جنګ میر حسینی په دوآبه کښې — چه ئی وټکېده سر لکه د مار
بیا له پسه د نوښهر د کوټ جنګ و — چه مې وکښېښ تر مغلو خپل خمار
چه زما په یاد دی لوی جنګونه دا دی — د هلکو په هر لوری نشته شمار

همیشه فتح و نصرت دی لا تر اوسه — پس له دې ده بیا تکیه په کردګار
اورنګ زیب راته یو کال و شوچه پروت دی — په صورت خوار و حیران په زړه افګار
خزانې د هندوستان دی را خپرې شوې — سره مهران دی ننوزی په کهسار
دا د هېچا په اتلس فکره نه و، — چه به دا کارونه شی پیدا دیار
بله هیڅ لیدله نشی پیدا مینځ کښې — یا مغل د منځه ورك یا پښتون خوار
پیدا هسی وخت چه وخت د نام و ننګ دی — دا بی ننګه پښتانه کا څه رفتار
پښتانه چه نور څه فکر کا نا پوه دی — بی له توری خلاصی نشته په بل کار
افریدی مهمند شنواری ګوره څه کا — د مغلو لښکر پروت پر ننګرهار
زه تنها پکښې په غم د نام و ننګ یم — یوسف زیه فراغت په کښت و کار
مرګ زما په پوهه ښه دی تر ژوندونه — د عزت سره چه نه وی زیست روزګار

همیشه به په جهان کښې ژوندون نه وی
د خوشحال ختك به پاته شی یادګار

که مونږ د خوشحال په دیوان کښې غور وکړو او ټول اشعار ئې وګورو داسې راته ایسی چه دغه توریالی شاعر د ننګ و غیرت او پښتونولۍ په فکر کښې دومره ډوب دی چه په عاشقانه غزلو، د ځوی په مرثیه، د ګلو او ګلزار په ستاینه او خپله هره نغمه کښې دغه اصلی مضمون ځایوی او هېڅکله د تورې او ننګ خبره له خولی نه غورځوی، وګورئ! یو ځای د خپل ګران ځوی نظام نومی د مرګ ژړا پدی ډول کوی:

څه دا غونه ږدې په زړه باندې فلکه — چه نظام دی له ما بېل کړ خوا ئی ډکه
په لحد کښې هغه مخ خورې په چنجیو — چه د هېچا پرې پېزو نه وه ځوانکه
کشکی ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړاوی — نه چه ګوره لره روان شو له تلتکه
چه د کام په ننګ کښې ومړ هغه ځویه — په عالم کښې د خپل پلار غاړه کا لکه

په بال ځای کښې له خپلی معشوقی او لیلی سره داسې خبری کوی چه د سر ښندلو او خونخوار لارو، د خون او قصاص کلمات ورځنی اوربدل کیږی او سړی ښه نه پوهیږی چه دی اصلاً خپله مینه او عشق و محبت ښکاره کوی که د خپل شجاعت او زړورتوب سندری وائی لکه پدې لاندې غزل کښې:

که زه نه وای عشق به تا لره بلل څوك — په پالنګ به دې دا هسې درختل څوك
واړه عشق دی چه ئی سر راته ګیاه کړ — ګنې زه په ځان مین د سرښندل څوك

بدرګه که محبت را سره نه وای   یک تنها به په خونخوارو لارو تلل څوک
ته مې وژنه د قصاص اندیښنه مکړه   د خپل خون په توربه ونیسم یو بل څوک
تا پخپله سپینه خوله خوشحال ته ورکړه   ګڼه دی دا هسی شونډې ښکلول څوک

که چېرې کومه نوی تشبیه روا وی او د چا له تقلید لاندی رانشی ویلی شم چه خوشحال خټك د لوړو غرو باز دی چه د بلبل عشق پکښې حلول کړی او هماغه نغمه خدای ورکړېده.

یا په بل عبارت هغه بلبل دی چه د ښکار تېری منګولی هم لری. خوشحال که څه هم ټول عمر د جنګ او جګړو په سره اور کړېدلی دی بیا ئی هم د شاعرئ آب و تاب نه دی بایللی او نه ئې خپل لطیف ذوق ورك کړیدی لکه چه دا مفهوم دی پخپله هم پدی بیت کښې په شاعرانه ډول داسی ادا کوی:

که هر څو ئې په سره اور کښې لولپه کړی   د یاقوت د اوبو ډار د ګداز نشته

مګر دومره شویدی چه د ده په عشقی سندرو کښې حماسی ټکی او شجیعانه روح هم پیدا شوی او یو پښتنی رنګ ئی ورکړیدی د مثال په ډول ئې دا لاندی غزله وګورئ:

که نیولی زرکه باز پرېږدی له چنګه   زه به هم له لاسه پرېږدم شوخ و شنګه
ورپه ورکلی په کلی پسی ګرزه   درویزه که د دیدن مومی ملنګه
ګل که هرڅو پدا باغ کښې ښایسته دی   که ئی وینې بیا اغزی لری له څنګه
څودې توان رسی په لوی دریاب کښې ګرزه   په بیله کښې دې زوال وینم نهنګه
عاقبت به ککری وربانډې کښېږدی   ترخراغ چه کېنې اوښی ګرزی پتنګه
هغه یار که په پالنګ راسره نشته   دا هم شکر چه ئې بوی ځی له پالنګه
چه ئی زړه دمعشوقو په مینه مست شی   د هغو سرېو څه له نام و ننګه
د غمزی په تیغ ئې خوښ شه ئی خوشحاله   مړنی په روغ صورت نه ځی له جنګه

پدې غزله کښې اغاز او شروع پدی ډول شوېده چه دغه پښتون او ښکاری عاشق خپل ځان لکه یو باز داسی ګڼی او خپله شوخ وشنګه معشوقه له هغې زرکی سره تشبیه کوی چه د باز په منګولو کښېوتلی وی- په بل بیت کښې که څه هم د دیدن په درویزې پسی ځان ملنګ کوی او توره یا خانی هغه پلو ږدی مګر ببرته ورته ځان نهنګ معلومېږی او یو لوی دریاب ئې په نظر کښې ګرزی. وروسته تر دی چه بیا د حسن او جمال ډیوی ته ګوری نو ککری ایښودل او د غمزی په تیغ ځان زخمی کول ورته ښه ښکاره کېږی او د

خپل مړنتوب په تقاضا له دغه جنګه روغ صورت تلل ورته ښه نه ښکاره کېږي. همدغه شان په یوه بله غزله کښې وائي:

په څه دود ئې ځای نیولی ستا تر څنګ دی
زه چه ډېر ډېر ستا له ډېره جوره ژاړم
ښاپېریه دی په هورته هورته ګرزی
لاس ئی مه پرېږده له لاسه خولی ئی واخله
په زړه مینه محبت په خوله کنځل کا

د رقیب خبره مه منه بدرنګ دی
تردوو چشمو می چشمه بحر د ګنګ دی
نن پدا لوری د ستا د با هوشرنګ دی
پرېوتلی په یاغی راجا قلنګ دی
چه عجب زیبا د دوه مینو جنګ دی

وګورئ! پدې غزله کښې لمړی ځل ځان له ډېره جوره دومره ژړاند ښئ چه د ګنګ بحر ورته هېڅ دی مګر په آخره کښې د خپل هغه اصلی خوی او طبیعت په اثر کښې له یاغی راجا نه قلنګونه اخلی او هغه جنګ چه د خولی اخستلو په وخت کښی ئې له خپلی مینی څخه وینی زیبا بولی او بی له جنګه خپله غزله نشی ختمولی.
دغه شان د ده په اکثرو غزلو کښې سره له عاشقانه نیازه د زور او قوت توری او ټوپك ننګ و غیرت، شجاعت او سربازۍ خبری هم اورېدل کېږی مګر د غزلو آب و تاب ئې په ځای وی او نه ورځنی بېخونده کېږی، نو ویلی شو چه دا د توری او رزم شاعر په غزلو او بزمی سندروکښې هم د استادۍ حق لری او د ستایلو وړ دی ځکه چه دی د مینې او عشق له پانګې چه د شعر حقیقي سرمایه ده هماغسی برخه لری لکه چه د پښتونولۍ او ننګ و غیرت په دنیا کښې ئې لری او څنګه چه د پښتونولۍ له عالمه خبر دی هماغه شان له عشق او مینی، می او ساقۍ، سوز و ساز او عاشقانه دردونو سره هم آشنا دی د همدې لامله وائی:

چه څه درد د عشق لری تری به ځاړېږم
چا به بی د عشق له کاره بل کار نکړ

که مومن دی که کافر دی که جهود
د خوشحال د خولې ویل که چا منلی

هو! دا توریالی عاشق مونږ ته پخپل عجیب و غریب ژوندون کښې هر هر څه راښئ او په حیرت کښې مو اچوی چه دغه راز عاشق او په جمال مین سړی څنګه دومره نورو چاروته وزګارېږی او د زمانې ننګیالۍ ورځنی جوړېږی یا په بل عبارت څنګه د دغومره سخت او کلك زړه خاوند څخه دغسې شاعر جوړېدی شی. همدغه یو سړی دی چه کله سپاهی، کله شاعر، کله مبلغ او کله صوفی کېږی هم. په ځینو ځایو کښې وائې:

په جهان د ننګيالی دی دا دوه کاره   يا به وخوری ککری يا به کامران شی
تر مطلوبه پوري شرط د رسېدو دی   که تمامه لار الوده شی په وينو
که په توره ئې جواب ورکړی مردی ده   که وجود دی څوك ازار کاندی په چوب
که آسمان د ي د مزری په خوله کښې ورکړی   د مزری په خوله کښې مه پرېږده همت

او خپل ځان هم پدې ډول مونږ ته راښئ:

هر ملخ د سربازی له هنر څه زده   چه پدا هنر کښې سربښندی پتنګ دی
لا تر اوسه ئې ماغزه په قرار نه دی   چا چه ما سره وهلی سر په سنګ دی
لا په خوب کښې په لرزه پرېوزی له کټه   چه د چا تر غوړو زما د توري شرنګ دی
که پدا دوره می ګوری هغه زه يم   چه مې داغ په خاطر اېښی د اورنګ دی
درست جهان مې ومغل وته خيبر کړ   ځای په ځای ئې پښتانه وته قلنګ دی
ځينې څه لوئی دعوی لرم په زړه کښې   ولی څه کړم چه پښتون واړه بی ننګ دی

مګر سر له دی ټولو خبرو کله چه د مينې عالم ته راځي نو بيا وائي:

د خانی د توري ځای نشته په عشق کښې   معشوقې وته مريی اوسه خوشحاله
که تر نوم او تر ننګ تير شوم پروا نشته   عاشق هر کله قدم پر ننګ و نام ږدی
د عاشق له نام و ننګه سره څه دی   څه می غم که اشنا مومم په پېغور کښې

اوس به مو پېژندلی وی چه زمونږ دغه نوموړی شاعر د عشق په کوڅو کښې بل څوك دی او بل سړی ورځنی جوړيږی څوك چه په رښتيا شاعر وی او شاعرانه مزاج لری هغه په شعر کښې همدغومره رنګونه لری او په وينا کښې ئې هر هر څه پيدا کيږی، کله لکه يو هوښيار سپين ږيری خلقو ته نصيحتونه کوی او کله لکه مجنون د لېونتوب صحرا ته اوزی، يوه ورځ د دنيا په لوړو ژورو، تورتم او رڼا، لمر او سپوږمۍ، باد و باران کښې فکرونه کوی او د يوه صوفی يا فلسفی ګمان پری کيږی مګر بله ورځ خان او ملك شی چه د جنګ و جګړو او ننګ و غيرت خبرې کوی.

که دغسی سړی مو کله نه وی ليدلی راشئ خوشحال خان ختك پخپل شعر او ديوان کښې وګورئ او ورته ښه ځير شئ، د ده په وينا کښې سړی ته هر هر څه معلوميږی او سړی پری هر ګمان کولی شی، څوك به ئې د ځينو خبرو په استدلال د صوفيانو په ډله کښې شميری او ځينې به ورته فلسفی وائی څوك به ئې يو څه بولی او څوك بل څه مګر

که سړی ورته شاعر ووائي او يو رښتياني شاعرئی وبولی دا نوم د ده په ټولو ويناؤ او ټولو اشعاو ښه صادقيږی او هيڅ اعتراض نشی واردېدلی ځکه چه شاعر همدغه معنی لری چه د هر چا له حال او زړه نه خبر شوی وی او په دغو ټولو خبرو پوهيږی يعنی کله د ښادمنو په خندا او کله د غمجنو په ژړا قسم خوری په يوه بيت کښې د اسمان نندارہ کوی او په بل کښې زمکی ته را ښکته کيږی، کله غم او کله غمخور شی، په يوه مصرع کښې ئې آه او په بله کښې خوشحالی وی.

يو ساعت د دنيا بی وفائی بيانوی او بل ساعت د اميدواری سندری وائي. که چېرې د خوشحال خان ديوان ولټوو، دغه راز ټولی خبری پکښې پيدا کولی شو او راته معلوميږی چه د شاعر په وينا کښې هر رنګ خبری پيدا کيږی، د ده د جنګ او جګړو خبری او د مينی او محبت سندرې خو مو د نمونو په ډول واورېدلی، اوس ئې څه عرفانی سندری هم واورئ چه د فلسفی او تصوف رنګ و خوند پکښې لږ لږ ليده شی.

لمړنۍ نمونه

درياب څه د جالی دپاره نه ځی که څوک وائی	پخپله رضا درومی جاله هم ځان سره بيائی
په غرونو واوری اوری بارانونه په ملکونو	له هيچا خبرنه دی چه په مونږه هم څوک پائی
په دولس برجه ګرزی نمر پوره په دولس مياشتی	په دا خبردارنه دی چه صيفی دی که شتائی
په درست جهانکښې ګرزی باد حيران په څلور کنجه	په هر لوری چه ګرزی نا خبر چه څه پيمائی
مېوې غلې ګلونه ځنې رنګ رنګ نعمتونه	له مځکی پيدا کيږی مځکه پروته ګل ولائی
څلور واړه عنصره چاکران دی ای خوشحاله	چاکر هغه خدمت کا چه صاحب باندی فرمائی

دوهمه نمونه

خلق ناديده دی په خبرو پسی ځغلی	ځار تر عارفانو چه په حال دی پوهېدلی
دواو يا مذهبه پکښې هومره قيل و قال	واړه سرهوا پخپل مطلب پسې دی تللی
ډېر دی کتابونه مشتمل په ډېرش حرفونه	کل واړه که ګوری له الفه دی زوولی
سل هی سل سيبه چه تی مات په يوه ځای کړی	سل به بلل نشی سره يو دی ماليدلی
واړه نور د لمر دی هم د ننه هم د باندې	هر چېرته دا نوردی په هر ښهر په هر کلی
زه خوشحال ختك يم درندانو په مذهب	نور ويل می نزده مختصر دی ما ليکلی

دريمه نمونه

وزيری له نوحه د طوفان په موج فناشی	زوی د اذر وموومی له ناره نه نجاة
کار د بل حکيم دی چه څه کاندی هغه کيږی	واړه سر درکم دي دا ابا دا امهاة

د خپـل د سـاعت د طبیعـت دی کـه د نـور څـه
نیـك زیـږی لـه بـدولـه بـد ذاتونـه نیـك ذات

هـومره علـم زده کـړی چـه پرښـتوته سـبق ورکـړی
بیـا هــم خبـر نــه وی د جهـان پــه ترهــات

رددی که مقبـول دی کـه معقـول کـه نـا معقـول دی
ګــوره ننــداره کــړه تــر دادم مــه وهــه زیــاة

سـر پـه سـجده کـښیږدی وائـی نمـونځ کـوم خوشـحاله
زړه تــه نظــر نکــړی پکــښي څــو لات و منــاة

څلورمه نمونه

دا چـه وائـی چـه دا بـد کـړی یـا دا ښـه کـړی
کــه رښـتیا وایــم زه نــه یــم واړه تــه کــړی

څــه چـــه اوس و واړه خلقـــو تـــه رســـیږی
چــه دې کــړی پــه ازل دی هغــه کــړه کــړی

پــه یـــوه مځکـــه یـــوه بـــاغوان کرلـــی
عباســی ګلونــه زیــړو ســپین ورســره کــړی

د ســـحر ګټنـــه ډیـــره ده تـــر هـــر څـــه
ځینــي ځینــي ورتــه ویښ ځینــي اوده کــړی

الـــــوده لړلـــــی درغـــــی درګـــــاه تـــــه
هــیڅ مــی نــزده چــه بـد حـال د خوشـحال څـه کـړی

خوشحال که څه هم په شعر او ادب کښي د هر راز مضامینو خاوند دی او په دیوان کښي ئې هر راز موضوعات پیدا کیږی چه ځینې کسان به پکښي تصوفی مسایل پیدا کوی او ځینې به پکښي علمی شواهد ومومی، څوك به ئې یو اخلاقی معلم او مربی بولی او بعضی به نور نور نومونه پری ږدی مګر وروسته تر یوه عمومی نظره هر چاته معلومیږی چه دی اصلاً د پښتو یو رزمی شاعردی او په اشعارو کښي ئې د نارینتوب او ننګ و غیرت روح ډیر ځلښت لری. پدی کښي هیڅ شك نشته چه خوشحال یو پیاوړی شاعر او په ټوله معنی د پښتنو شاعر دی ځکه چه دی خپل شعر او شاعرانه طبیعت له پښتنو نه دی بېل کړی او کوم بل عالم ته ئې نه دی بیولی، ښائی چه مونږ په پښتو کښي ځینې ډیر ښه شاعران پیدا کړو چه د محض شاعریت په لحاظ به ډیر لوړ مقام لری مګر په شعر کښي به ئې د پښتونولۍ مظاهر نه وی او د کلام له روح او خصوصیت څخه به ئې دا نه معلومیږی چه دا پښتون شاعر دی او د پښتنولۍ له افکارو سره د شعر او شاعری دنیا ته راغلی دی مګر د خوشحال شاعری داسی نه ده او د ده پښتنواله د ده په شعر کښي لکه لمر ښکاره دی، د همدی لامله د پښتو لوړه ادبی جایزه د ده په نامه ورکول کیږی او دا امتیاز په ټولو پښتنو شاعرانو کښي یوازې د همده په برخه شویدی ځکه چه د ده اشعار لفظاً او معناً، فکراً او روحاً د پښتو اشعار بلل کیږی او د پښتنو روحیات او پښتنی تخیل پکښي له ورا ځلیږی- که فرضاً کوم مقتدر شاعر د ده دیوان په بله ژبه واړوی او له پښتو قالب نه ئې وباسی بیا ئې هم خلق پېژنی چه د یوه پښتون خبری دی او په پښتو اړه لری د ده په اشعارو کښي علاوه له پښتنی روح او فکر څخه ډیری نوری خبری هم شته چه د

پښتنو حال و احوال او خوی و خصلت ښرګندوی، ځینو پښتنو ته بد وائی او د ځینو ستاینه کوی، د ځینو قومونو یو راز عادات او د ځینو بل راز خویونه ښئ چه پدې باب کښې کله کله ښېرې او قیافې هم بیانوي او خبره ئې هجوی ته رسېږی ځکه چه دا زورور شاعر پخپل تنقید کښې هم پوره زړورتوب او صریحه لهجه لری چه ځینو خلقو ته پېغورونه او تانې ورکوی او ځینو بی ننګو ته په ښکاره کنځلی کوی چه دلته ئې مثالونه او نمونې ښودل ښه نه ایسی او ضرورت ورته نشته.

خوشحال خان که څه هم پخپلو اشعارو کښې یو بی قیده او بی پروا سړی معلومېږی او داسی ایسی چه ده به د ښکلو په مینه او حسن پرستۍ کښې نور هر څه هېر کړی وی مګر سره له دی یوه خدائی مینه ئی هم په زړه کښې پرته ده او دغه محبت ئې هیڅ کله نه دی هېر کړی، یو ځای خپله دغه مینه پدې ډول ښکاره کوی:

خدایه که زه تا ته نژدی کېږم په افلاس
زرمې کنډ په غاړه کړه یو مات کچکول په لاس

ته که پدا خوښ ئې چه خاوند د ملك و مال وم
مال و ملك مې هومره کړی چه تېروی تر قیاس

توان د طاعت را کړه چه اخلاص ورسره مل وی
نه هغه طاعت چه شی په رسم و په لباس

یا بارې کریمه! د خوشحال ختك دا خواست دی
تل د ده په زړه کښې لری ټینګ د دین اساس

خوشحال لکه څنګه چه د پښتنی ننګ د په ځای کولو ارزو لری د خدای د بندګی او اطاعت ارزو هم ورسره ده او په بندی خانه کښې لا دواړه نیتونه پدی ډول ښکاره کوی.

پس له بنده دی دا عزم
د خوشحال د خاطر جزم

یا نیولی مخ مکې ته
یا مغلو سره رزم

عبدالقادر خان ختېك

وروسته تر خوشحالخانه د ده زامنو او لمسيو هم د پښتو شعر په ښه شان پاللی او د دولسم قرن تر آخره پوری د ختېکو د سرشار طبيعت موجونه او څپې نه دی ناستی د خوشحال هر زوی او لمسی د شعر جنډه جګه کړی او مونږ ته ئې په شعر کښې ادبی شاهکارونه پرې اېښی دی چه دلته د اختصار له کبله يوازی د عبدالقادر خان په شعر او شاعرۍ لږه رڼا لوېږی.

عبدالقادر خان د خوشحال خان زوی چه تولد ئی د (۱۰۶۲) په شاوخوا کښې او عمرئی تخميناً د شپېتو کالو په حدودو کښې معلومېږی د پښتو په شعر کښې يو خوږ ديوان او په پښتو کښې نور ښه ښه تاليفات او آثار هم لری، په شعر کښې ئی سادګی او روانی څرګنده ده او د بداعت جنبه ئی هم قوی ده، د ده د شعر مخه د مينی او محبت لور ته زياته معلومېږی او هغومره چه خوشحال خان پخپل شعر او شاعرۍ کښې حماسی آهنګ درلود، دی ئی نلری، په اشعارو کښې ئې څه ډېره زياته مبالغه او شاعرانه اغراق هم نه ليدل کېږی، د عشق او مينی اظهار هم په يوه معتدل ډول کوی او پدی باب کښې د خاموشۍ طرفدار دی – دنيا او عالم ورته د جمال مظهر ښکاره کېږی او لکه يو صوفی په هر څه کښې د خپل دلبر مخ او جلوه وينی، له همدغی لاری دی هم د وحدت الوجود فلسفی ته نزدی کېږی او د عشق عظمت د جمال او جلال اثارو ته په يوه ډېر وسيع نظر ګوری. دا مضمون ښائی چه ډېرو شاعرانو ادا کړی وی او په مختلفو پيرايو کښې له نظره تېر شوی وی مګر عبدالقادر خان ئی پداسی ډول بيانوی چه سړی ته بيخی نوی او ناڅکلی مضمون ايسی، پدی لاندی بيتونو کښې ورته ځير شئ:

دلبر مخ راته ښئ په هر آئين کښې
که په تور کښې جلوه ګر شی که په سپين کښې

ګه په زلفو کښې ځای وکا زړه را کاږی
ګه په سترګو په رخسار او په جبين کښې

کله کله په ترسا کښې مخ څرګند کا
د صنعان په دود ئې وران کاندی په دين کښې

په څراغ کښې تجلا و کاپتنګ ته
بلبلانو ته ښکاره شی په نسرين کښې

نور و نارئې د جمال جلال اثر دی
قهر مهر ئې په تريخ او په شيرين کښې

که اثرئې د لبانو پکښې نه وای
نه به و، هومره خواږه په انګبين کښې

لويه خدايه عشق يو څه رنګه لوی شی دی
چه ئې ځای نشی په چرخ او په زمين کښې

په هر څه کښې ګوره يار عبدالقادره
که دی نشته شك ګمان پخپل يقين کښې

له دې شعره دومره معلومېږی چه د ده په نظر کښې جمال او ښکلیتوب، عشق او مینه دغه شی نه دی چه عام خلق ورته ګوری او تعبیرونه ورځنی کوی بلکه د عرفان او تصوف له لوری ئې ورته کتلی او په شعر کښې ئې عارفانه کیف پیدا شویدی.

په یوه بل ځای کښې هم په یوه سندره کښې لمړی ځل خپل عشق سړی ته داسی ښئ چه کومه ښکلی او دلبره معشوقه په مخ ورغلی ده او ده زړه پری بایللی مګر په اخره کښې معلومېږی چه دی په یوه مجهوله لیلی مین دی چه یوی برېښنا غوندی ئې ترسترګو شوی او بیا ورکه شوېده چه دی ورځنی هېڅ خبر نه دی او نه پوهېږی چه ځمکی ته ولاړه او که آسمان ته وختله؟ څه شوه او چیرته ولاړه؟ سندره دا ده:

په لاره تلمه په مخه راغله یوه دلبره پری رخساره	د نمر په شانه لاتری روښانه په ښکلی مخ وه هغه ټکاره
بی میومسته خوله نیست وهسته ډکه له نازه خالی له نیازه	سر تر قدمه ثابته روغه له هره عیبه پاکه ویزاره
مخ ئې ځرګندونظر پرې بندو، دمخ شغلی ئې دمخ حجات وې	په خیال خیال تلله نظرئې نکړ، هرګز وچاته له کبروعاره
له ما غایبه لکه برېښنا شوه په مځکه لاړه که په سما شوه	هېڅ نه پوهېږم چه چیرته دا شوه راته ووایه! ای خبرداره
هوس ئې ویوورغم ئې راپرېښود داغ ئې پانوی راپاندی کښېښود	مقصود ئې دا دی عبدالقادره اوس پسې ګرزه سینه افګاره

د عبدالقادر خان په عاشقانه غزلو او سندرو کښې سړی د شهوت پرستۍ څه ډېری مظاهرې نه وینی او نه له خپلی معشوقی نه هر هر ځای په غټه خوله د بوس و کنار سوالونه کوی د ده له اشعارو نه سړی استنباط کولی شی چه دی محبت په تور او سپین پوری مربوط نه ګڼی او نه هغه څوك صاحب جمال بولی چه کړه وړه ئې ښه وی بلکه عشق یوه ازلی برخه او حسن هم یو اثر بولی چه له تور او سپین، کړو وړو څخه ما سوادی – پخپل یوه شعر کښې چه دی د وصال د شپی تصور او آرزو کوی داسی ایسی چه دی له خپلی معشوقی نه دیوی ربنتیانی مینی طمع لری او بی له دلدارۍ نه نور هېڅ نه غواړی یعنی همدا ارماند لری چه زه په ځیر ځیر ستا مخ ته وګورم او پخپلو اوښکو او ژړا کښې درته د خپلی مینی اظهار وکړم ته را پاخېږې زما اوښکی پاکې کړې، ډاډ راکړی، او دلاسا می کړی، په آخر کښې ته هم راسره وژاړی او دواړه د دی دپاره چه یو د بل بیلتون ونه وینو خپل مرګ له بل نه د مخه وغواړو او هر یو بل ته د ډېر عمر دعا وکو.

شعر دا دی:

زه دې درسته شپه ځیر ځیر و مخ ته ګورم	ته ناظرو خپلو پښو ته له حیا شې
چه خوب درشی سر زما په زنګون کېږدې	د غنچی غوندې اوده په غېږ زما شې

زدې مخ ته کاته کړم په ورت ورت ژاړم — چه اخر به يوه ورځ له ما جدا شې
زما اوښکې په رخسار د تاپر يو وزی — ويښ له خوبه لکه ګل په شبنم بيا شې
په رويمال مې اوښکی وچې کړی ډاډ راکړی — زه فرياد کړم ته زما په دلاسا شې
ټينګوې ژړا زما د زړه دپاره — چه غريوزور دربانديې وکړی په ژړا شی
زه تر تا لمړی مرګ غواړم ته ترمانه — زه وتا ته وما ته په دعا شی

پدې بيتو کښې علاوه پدې چه يوه مجرده او پاکه مينه پکښې جلوه کوی او سړی پوهوی چه د يوه شاعر زړه څه غواړی؟ او څه ارزو لری؟ ډېر نازك کيفيتونه او شاعرانه نکات هم پکښې شته چه د تصوير او تعبير په لحاظ يو خوږ او ساده شعر ګڼل کيږی – د يوه عاشق ځير ځير کتل ارومرو د دی باعث کيږی چه معشوقه له ډېری حيا خپلو پښو او د زمکی خواته وګوری او بيا خپل سر د خوب په وخت کښې د خپل مين په زنګانه کيږدی چه هغه ورځنۍ داسی تعبير وکړی چه لکه غنچه زما په غېږ کښې اوده شوه، پدی وخت کښې طبعاً دی ديوی ورځی د جدائی په غم ژاړی او اوښکی ئې د هغی په مخ توئيږی هغه راويښيږی مګر شاعر ئی داسی بولی لکه ګل چه په شبنم راولېږی او غوړيږی په دغه حال کښې چه معشوقه خپل عاشق د خپل هجر په غم کښې ژړاند وينی زړه ئی سوزی او دغه قيمتی اوښکی پخپل رويمال وچوی، ده ته ډاډ او تسلی ورکوی مګر ژړائی نه دريږی او هماغه شان ئې مړې مړې اوښکی پر مخ راځی په اخر کښې معشوقه هم که هر څو خپله ژړا ټينګوی بی اختياره په ژړا کيږی او د خپل مين د بلی ورځی بېلتون ورته دومره ګران ښکاره کيږی چه د خپل مرګ ارزو تر هغه پخوا کوی او دواړه يو بل ته يوراز دعاګانې کوی چه په حقيقت کښې هر يو د بل د دعا نه قبلېده غواړی.
دا خوږ ژبی او مقتدر شاعر به مو د دی څو شعرونو په رڼا کښې څه نه څه پيژندلی وی او د شعر رنګ و کيف به ئې هم لږو ډېر معلوم شوی وی او س ئې يو څو نور شعرونه هم د نمونو په ډول وګورئ ځکه چه د يوه شاعر شاعری څنګه چه له خپلو اشعارو معلوميږی هغومره تبصره کونکو په وينا کښې نه معلوميږی او کېدی شی چه ليدونکی ئې په اشعارو کښې بل شان وپېژنی.

لمړی نمونه

حقيقت د عشق په خوله ويلی نشی — دغه اور بی دله نور سهلی نشی

درسته شپه ناری وهم د یار له درده
همسایه می په شپه خوب کولی نشی

د زړه مست لره د زلفو ځنځیر بویه
په اوسپن ځنځیر دا مست تړلی نشی

پدا باغ کښې ډېر ګلونه شګفته شوه
پکښې یو د یار په رنګ لیدلی نشی

ما د یار د مخ په باغ کښې دی لیدلی
چاوی دا چه تور نرګس موندلی نشی

په هر دم عبدالقادر هسی پیالی چښې
چه یو ګوت ئی کاینات زغملی نشی

دوهمه نمونه

محبت په تور په سپین راغلی نه دی
په اصیل او په کمین راغلی نه دی

عشق عطا ده ازلی چه په چا وشی
په ارشاد او په تلقین راغلی نه دی

بیهوده په عشق کښې خواست کوی د صبر
د دی خواست هرګز آمین راغلی نه دی

په راتله ئې ښایسته د ځمکی مخ شه
په دا شان خوك په زمین راغلی نه دی

په دکان د عطار هومره خلق پنډوی
خو په زلفو عنبرین راغلی نه دی

دریمه نمونه

مخ دی لکه نمر دی تر نسبت ئی نمر مثال دی
خوك به وائی هسی چه نمر ستا د مخ مثال دی

سخت دی په سړی باندی نیژدی بیلتون تر لری
یار چه لیده نشی تر دکن لری دېوا ل دی

وائی چه وبا ل دی چه نظر کا ونه مخ ته
ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی

حسن یو اثر دی چه په مخ کښې د چا وشی
نه چه کړه وړه ښه لری هغه صاحب جمال دی

څه برکت ناك دی د عشق خم ورته حیران یم
څو خلق پری مست شوه دی لا هسې مالامال دی

هر چه سوختګان دی په خاطر به ئی لګېږی
اور می د ټېر چه سر وهلی تر مقال دی

زړه لری بډای عبدالقادر تر بادشاهانو
څه شو که په کور کښې دنیا نلری کنګال دی

څلورمه نمونه

زړه مدام راته ویل کاندی چه ژاړه
په ژړا ژړا بېل شوی مین غواړه

په طلب ئې د دنیا ودانی پرېږده
لېونیو غوندی ګرزه په ویجاړه

مسلی دبی ننګی ورپسی لنګ کړه
د ناموس پروا هیڅ مکړه وئی نغاړه

د مکی ځنځیر دې نور نیسی په لاس کښې
مانیولی دی د یار زلفینی دواړه

په خواری مونده شی کام له ډېر زړونو
په محنت سره سره زرخېږی له کاړه

تل دیار په مینه مست عبدالقادر دی
که نور مست وی له شرابه یا لتاړه

پنځمه نمونه

د مېږونــو هغــه شــته چــه د تــا نــشته
مــه وايــه چــه زمــا نــشته د چــا نــشته

ســترګو ربــه څــه بــاور وربانــدی کانــدی
کــه ړانــده نــاری وهــی چــه رڼــا نــشته

د ســبا پــه حــال غــوټۍ د نوبهــار زده
د خـــزان وهلـــی وائـــی ســـبا نـــشته

ستا پـه بـوی چـه همګی ړانـده بینا شـول
ســتا لــه بويــه بــی يعقوبــه اشــنا نــشته

وائـی خـار وخـس جـاروکـړه چـه زه درشـم
خار و خس خـو بـه هـم زه يم بی ما نـشته

هـر سـحر سـترګی د ګـل پـه اوښـو ډکـی
پـدا بـاغ کـښې بـی ژړلـو خنـدا نـشته

شپږمه نمونه

دريغـه نـور غمونـه لـرې شـوای لـه دلـه
پکـښې غـم د خپـل اشـنا وی تـل تـر تلـه

شبنم وصـل د ګـل بيا مونـده خمـوش شـو
تـری محرومـه شـوه چـه شـور کانـدی بلبلـه

ښـه چه ژبـه دی قلـم شـوه پـه مجلس کښې
شـمع تـا چـه د خپـل سـوز قـصه ويلـه

عاشـق هـېڅ د عـشق لـه سـوزه خبـر نـه و
دا لمبـــه پـــری معـــشوقی ولګـــو لـــه

د فـانوس پـرده کـښې څـراغ کلـه پټېـری
کـــه ئـــې مـــخ پـــه پلوپـــټ و ماليدلـــه

پـه مـا تـم د پروانـه چـه څـان ئـې وسـو
شـــمع او پـــر تنـــدی بـــل کـــړ ګرزېدلـــه

درسـته شـپه دې پـه مـاتم عبـدالقادر کـړ
نـه بـی غمـه پـه پالنـګ بانـدی څملـه

عبدالقادر خان پخپل شعر کښې تصوفی مضامين هم راوړی او داسی معلومېږی چه پدی خوا کښې هم ښه عميق معلومات لری يا په بل عبارت د عارفانه سندرو او صوفيانه مزاج خاوند هم دی، دنيا ته هم په کم نظر ګوری او د زاهد په مقابل کښې د رندانو ملګری دی لکه چه وائي:

د زاهد شرب جدا د رند جدا دی
له ماهی به کله کار د سمندر شی

پدی بيت کښې چه دی کوم مثالونه د زاهد اورند دپاره راوړی معلومېږی چه دی دی دواړو ته په څه نظر ګوری او کوم لورته ميل لری – د ده د تصوفی افکارو او صوفيت رنګ له دی شعره هم معلومېږی.

چـــه وجـــود د ذری شـــته هـــومره ذره ده
خـوچـه محـوه خپـل وجـود کانـدی افتـاب شـی

د هـستۍ نـوم هغـه وخـت وربانـدی ښـائی
اميختـه چـه لـه محـيط سـره سـيلاب شـی

د عنـــصر لـــه چـــار ديوالـــه چـــه راووزی
اروبـده ليـده ئـی واړه بـی حجـاب شـی

وهـر لـوری تـه چـه مخ کـا نمـونځ ئـې کېـږی
چـه قبلـه ئـې ديـار مـخ وروځـی محـراب شـی

پـه څنبـل د سـترګـو څـی تـر شـرق وغربـه
تـــر نظـــر د عارفـــانو تلـــه شـــتاب شـــی

د مهمندو دوره

رحمان بابا او حمید

د خټکو دوره لا هماغسې په قوت کښې ده او د خوشحال شاعرۍ په هماغه پوخوالی د ده په زامنو او نمسیانو کښې ځان ښکاره کوي چه ناڅاپه د مهمندو په کورنۍ کښې د شعر او ادب دوه پاخه استاذان او امامان پیدا کېږي چه یو عبدالرحمن بابا او بل ماشوخیل حمید دی، د دوی شعر او شاعري له پخوا وخته بل راز ایسي او هر یو د پښتو شعر ته نوی رنګ ورکوي، دا رنګونه د پښتو روستیو شاعرانو ته ډېر ښه ښکاره کېږي او کوښښ کوي چه خپل شعر پرې رنګین او ښایسته کړي، یعنې ځوك د یوه او ځوك دبل شاګردي کوي – دا دوه نومورې او پاخه شاعران په ټولو پښتنو کښې یو عام شهرت پیدا کوي، او لرې نږدې ټول پښتانه ورته په درنه سترګه ګوري.

داسې پښتون به نه وي چه دغه د شعر او ادب مشران به نه پېژني او نه به ئې ستائي – په ډېرو ادبي محافلو کښې ګورو چه د دوی په شعر او شاعرۍ خبري کېږي او هر ځوك ورسره مخصوصه دلچسپي لري ځکه چه دا دوه منلي استاذان لکه دوه غټ او روښانه ستوري وړاندې وروسته دنیا ته راغلي او هر یوه له ځانه سره نوی رڼا راوړې ده.

رحمان بابا د پټې خزانې په استناد په ۱۰۴۲ کښې یعني تر خوشحال خان خټکه شل کاله وروسته زوکړی او تر ۱۱۱۸ پوري ئې ژوند یقیني دی – د حمید د زوکړې نېټه د پښتانه شعراؤ په وینا په ۱۱۰۰ کښې معلومېږي چه تر ۳۷ کلنۍ پوري ئې ژوند په یقین سره معلوم دی نو دوی دواړه د خټکو د شاعرۍ په عین شور و زور کښې پیدا شویدي او د دوی په مقابل کښې خټکو پیاوړي شاعران درلودل، خوشحال خو خپله تر ۱۰۸۰ پورې ژوندی ښکاره کېږي او سړی ویلی شي چه د رحمان بابا د شاعرۍ ابتدا او د ده انتها به سره یو ځای شوي وي، او که فرضاً د رحمان بابا شاعري تر خوشحالخان وروسته شروع شوي وي نو په خټکو کښې خو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او داسې نور ښه ښه شاعران موجود و، او د خوشحال خان د کورنۍ روستی شاعر علیخان خټك چه تر ۱۱۱۸ پوري ئې د ژوند پته لګېږي د یوې ښې قریحې او قوي شاعرۍ خاوند دی او سړی ویلی شي چه د دغسې پیاوړو او پخو شاعرانو په وخت کښې دغسې امتیاز او شهرت پیدا کول لکه رحمان بابا او حمید چه ئې لري څه آسانه کار نه دی – په داسې وخت ډېر قوت په کار دی چه یو شاعر خپل ځان او خپل شعر عام او مشهور و مقبول کړي.

او روستني شاعران لکه پير محمد کاکړ چه د خپل وخت ممتاز او پوخ شاعر دی د رحمان بابا شاعرۍ ته پداسې نظر وګوري چه د خوشحال تشبيه ورسره وکړي او و وائي:

هېڅ تر شعر د رحمان به ډېر کم نه وی ومنصف ته د خټك خوشحالخان شعر

دا معلومه ده چه هر څوك چه يو شی له بل سره مشابه کوی نو هغه بل ئی په نظر کښې زيات ښکاری او ښه ورته ايسی- هر کله چه دلته د خټکو او مهمندو د شاعرۍ مقايسه او موازنه مطلب نه دی نو له دی خبرې تېرېږو او د مهمندو د دغو دوو مشهورو شاعرانو د شعر او شاعرۍ رنګ په لاندينی ډول لږ او ډېر ښيو:

د دوی د شاعرانه فيضان او سپېځلی نور څخه دېر تياره کورونه رڼا شوي او ډېرو ځايو ته ئې سپينی پلوشی رسېدلي دي.

د دوی ادبی مکتبونه تر اوسه پورې داسې جاری دی چه د تعطيل ورځی او جمعه يا پنجشنبه پکښې هېڅکله نه وی. د دوی د شاعرۍ دوه لوی بحرونه که څه هم څنګ په څنګ او يو ځای بهېږی مګر بيا هم يو غيبی برزخ د دواړو تر مينځ شته چه يو له بله ئې په هر څه کښې بېلوی او هر څوك ئې فرق کولی شی.

د دوی د ادبی ګلزارونو رنګ و بوی له ورامعلوم دی او د سريندو اوازونه ئې هم په ښه شان پېژندل کېږی خو دا پېژندنه د ټولو په نظر کښې يو راز نه ده او هر څوك ئې يو شان نه وينی، دا يو خوب دی چه هر سړی ئې بېل بېل تعبير کوی او ډېرې خواوې لری، سړی چه د ننګرهار او سپين غره ادبی فضا او افق ته ګوری لکه قوس و قزح څو ډوله رنګونه ئې تر سترګو کېږی چه رحمان او حميد پکښې ځان ښکاره کوی مګر دا رنګونه سره له دې چه ښکاره امتياز لری بيا هم يو له بله سره ګډ شوی او تداخل پکښی راغلی دی. دی رنګونو بريد اوسيمه معلومول يا د دې جغرافيې ليکل څه اسانه کار نه دی.

زه به کوښښ وکړم چه د دوی د شعر او ادب نوعيت څه نه څه وښيم مګر زما د اټکل ټال به هم لکه د بوډۍ ټال داسی وی چه يوه هوائی نندارہ به بلل کېږی ځکه چه دلته ډېر داسی شيان مخی ته راځی چه زه ئې خوند څکم مګر تفصيل ئې نشم کولی.

سړی په ډېرو خوږو او خوندورو شيانو ژبه ټکوی او خواږه يا ښه ورته وائی مګر هر څوك پوهېږی چه ټول خواږه او خوندور شيان يو راز نه دی.

ډېرو شيانو ته سړی سپين يا تور وائی مګر څنګه چه سپين او تور يو له بله فرق لری همدغه راز هر يو پخپل کور کښې هم درجی او مراتب لری چه تفاوت ئې ثابت او محقق دی نو زما تبصره به هر ګوره د يوې نقشی مثال لری چه لوی لوی غرونه او ډك ډك سيندونه به پکښې لکه خطوط داسی ښکاری او يو اجمالی لوری لودن به سړی ته ښئ

مګر لوړې ژورې به ئې څوك نه وینی او نه به پکښې د هیوادونو بهار او خزان معلومېږی خو دا به ټول زما نقصان نه وی د موضوع تقاضا به هم پکښې دخل لری.

سړی چه یوی عمومی هنګامې ته غور ونیسی یا د دوی دواړو دیوانونو ته له وراګوری داسی معلومېږی لکه چه رحمان بابا یو اخلاقی او لارښوونکی شاعر وی چه خلقو ته د شعر په شپېلۍ او د عشق په نغمه کښې د ژوندانه سمه لار ښئ او د بلبلو په ژبه حکیمانه خبری کوی مګر حمید د ښکلو او نازولو شنو خالو، تورو سترګو، خط و کاکل ته هر ساعت سترګکونه وهی او لکه پتنګ په سوزېدونکی شمع ځان جلیا کوی. رحمان بابا زیات میل عشق پرستۍ ته لری او حمید د حسن پرستۍ بیرغ هسك کړېدی – دی وائی:

د حمید زندګاني د یار په مخ ده　　　ناقصان به ئې ژوندی بولی په سا

مګر رحمان بابا عشق او مینه هغه څه بولی چه باید خپل ژوند هم ورځنی ځار کړی.

ځینی کسان د رحمان بابا او حمید ادبی مکتبونه پدی راز بېلوی چه حمید د نازکخیالی استاد ګڼی او رحمان ته د ساده او خوږی انشا حق ورکوی، یا هغه د جمال اودی د معنی منادی ګڼی، زه دا منم چه د رحمان بابا د عشق قبله له مادی حسن څخه پورته ده او یوازې ښایست یا تش ښکلیتوب د ده مخه نه ده بنده کړی بلکه دی له دی ښایسته او رنګینو پردو هغه خوا هم ځینې تجلیات ګوری او د مینی په صافه هنداره کښې ماورا له حسنه نور شیان هم وینی – د ده عشق او محبت د حسن او سینګار مولود نه دی بلکه د ده په نزد حسن د عشق په اعتبار نامه چلېږی او په همدغه سکه قدر پیدا کوی.

لکه چه پدې بیتونو کښې دا مطلب په ښه شان څرګندوی:

نار د عشق پرورش می له عشقه　　　هسې نه چه د خوبانو په سینګار شی
هیڅ موقوف د معشوقې په حسن نه دی　　　د عاشق خاطر پخپله مینه ښاد دی
حسن واړه د عاشق په عشق موقوف دی　　　معشوقه که وی جوړی که ښاپېری
عشق دی دا چه معشوقه شوو عاشق ته　　　ښه رخسار د مهرویانو په اسلوب

مګر د دې خبرې معنی دا نه ده چه د رحمان بابا شعر کښې غزلی آهنګ او شعری جاذبه له چا نه کمه ده یا دا چه ده د حسن او ښایست ننداره نده کړی او د نازکیخالۍ برخه ئې لږه ده. همدارنګه حمید هم یوازی د تش خیال خاوند نه دی بلکه د ننګ و نام پوره طرفدار او د تن اسانۍ دښمن هم دی – د درس او مکتب دروازی ته ئې هم هلکان را بللی او د یتیمانو اوښکی ئې هم پخپلو لستوڼو پاکی کړېدی، د عشق او مینی

دپاره ئی هر راز ذلت ته سر نیولی مګر د طمع ځنځیر ئی په غاړه نه دی پری اېښی(۱)[1] د چا مغلواله ئې کله نه ده تېره کړی مګر هیڅ کله ئې له خدایه داسی دروندوالی هم نه دی غوښتی چه په چا باندی بار شی(۲)[2] زه اوس دلته په دی مقاله کښې د دی دواړو نوموړو شاعرانو په شعر باندی هغه شان تبصره نشم کولی چه د موضوع حق پوره ادا شی او ټول خصوصیات ئې وښودل شی مګر څه نه څه به ځینو ټکو ته اشاره وکړم چه د دوی د کلام د افادې ډول او هغه کیف چه د دوی په شعر کښې لیدل کېږی تر یوه حده وښودل شی.

لکه چه رحمان بابا پخپله شاعری کښې له عشق او مینی ډېر متاثر دی او هر هر ځای دغه مضمون په راز راز پیرایو کښې ادا کوی، حمید هم د محبت سوز وګداز ناقراره کړی او په متعددو ځایو کښې له عشق نه فریادونه کوی، یعنی یو د عشق ستاینه کوی او اعلی مرتبه ئې بولی او بل ئې اسمانی تندر او توره بلا ګڼی یا ورځنی په سرو لمبو او غم باندی تعبیرونه کوی چه دغه دی دلته ئې نمونی ښیو.

رحمان بابا او عشق:

دا جهان دی خدای له عشقه پیدا کړی   د جملـه و مخلوقـاتو پـلار دی دا
تر عشق غوره بل څه کار په جهان نشته   تر همه کارونو غوره کار دی دا
که اعلی مرتبه غواړې عاشقی ده   نور همه واړه ادنی دی ادنی مشی
خو د عشق په خمخانه ئې داخل نکړم   پخته نه دی دغه عقل خام زما
عاشقان په عشق کښې واړه سلطانان دی   پدې شهر کښې نیستګار او ناتوان نشته
عشق یو داد دی په عشق باندی له خدایه   هسی نه چه یائی پیری یا ئی پلوری
عشق عاشق لره یو هسی پیر استاد دی   چه به نه وی بل دا هسی پیر استاد
د رحمان په عاشقی کښې سترګی وشوې   خوك چه وائې عاشق ړوند دی هغه خوار شه
عشق د نفس له خاصیته منزه دی   کار د سترګو به خوك څه رنګ په دهان کا
و آسمان ته لاس د عقل نه رسېږی   دا خو عشق دی چه په عرش کرسی قدم ږدی
بی د عشقه که مې عیب که مې هنر دی   ما غوخ کړیدی له ځانه بل پیوند
مرتبه که د عشق شی ورته څرګنده   ملایك به واړه وائې چه بشر وای

حمید او عشق:

چه نازل شو د عشق تندر له اسمانه   ما حمید د غم لایق ورته لاس ونیو
ما هم زده چه عاشقی توره بلا ده   باری تېرله دی تدبیره کړم تقدیر

---

[1] نور قیدونه واړه سهل دی حمیده   خو په غاړه دې د طمع ځنځیر مشه

[2] د خسرې په څېر سپك بښه یم بی قدره   خدای مې مکړه هسی دروند چه په چا بار شم

چه د عشق په غم اباد یم ډېره شوی
په ځوانۍ د عشق غمونو حمید زوړ کړ
کامیابی په عشق کښې نشته زړه چول دی
رستمان د صبر زهد ستا په عشق کښې
عاشقی به ئې آخر تر ښې سپك کړی
د عشق بار چه اسمان ځمکی ساهه نشو
لکه لوبی هلکان په لیونو کا
هر ساعت لکه خلیل په عاشقی کښې
هسې زه د ځان په غوښو عشق اخته کړم
عشق د بوری د بدنامی کار راوکړ
په راستۍ مې د خپل عشق هسی باور دی
څه فساد وستا په خاورو کښې حمیده
څه کیمیا د عاشقۍ په لاس درکړی
یا د ښکلیو د پاولیو شرنګهار دی
هنګامه د مینی ګرمه ده ترحسنه
د حمید زندګانی د یار په مخ ده

نور مې هېڅ کله ښادی د وجود نشته
بی مدې ئې ږیره سپینه شوه ملاغبرګه
هر نفس په تشه تمنا
نخول شی در په در لکه بیزو
که وی دروند تر کوه قافه تول د چا
تا په کوم قوت ساهه کوتاه اندیشه
عشق می هسی مسخره کړ عقل و هوش
تماشه کړم د ګلزار په سرو لمبو کښې
لکه نا خبری له ځانه د پمن لاس
لاس په خوله ایښی ژړا کړم شب و روز
چه همدم به یم له ښکلو پس له مرګه
چه د مینی په کیمیا هم سره زر نشوه
چه دی وینم په خواری کښې مغرور هسې
یا د عشق د لېونیو د ځنځیر
د مجنون د درګدا شه لیلی مشه
ناقصان به ئې ژوندی بولی په ساه

د دی څو بیتو څخه ښائي چه د رحمان بابا او حمید د عشق رنګ او ډول څه نه څه ځرګند شوی وی او دا معلومه شوی وی چه دواړه د شعر په محفل کښې د عشق سرینده غږوی مګر هغه پکښې د خوشحالی اودی پکښې د غم سندرې وائي – دی د عشق او مینی مرور اشنا او هغه پخلا معلومېږی یعنی د هغه د خوشبینی جنبه قوی ده او د ده د شکایت هنګامه ډېره زوروره ده.

دا فیصله د یوه عمومی نظر نتیجه ده که څوك د دوی دواړو یو یو بیت له نظر لاندی ونیسی ښائي چه د رحمان بابا په اشعارو کښې هم د شکایت یو نیم بیت پیدا کړی لکه:

اشنائی توره بلا ده اشنا مشی جدائی به دی فنا کړی فنا مشی

او د حمید په دیوان کښې هم ځینی بیتونه وومی چه د عشق ستاینه او کیمیا توب ورځنی ځرګند شی مګر په عمومی صورت همدغه راز ایسی لکه چه اشاره ورته وشوه.

څه شی چه د حمید په شاعری کښې ډېر زیات ترسترګو کیږی هغه د خط کلمه ده چه اصلاً د فارسی ادب مهم عنصر دی او هلته په راز راز پیرایو کښې ادا شویده مګر حمید هم د پښتو ادب خصوصیت ته نه دی کتلی او دا پردی مضمون ئې پخپلو اشعارو کښې

دومره اړولی را اړولی دی چه د ده د شاعریت مهم غړی ورته ویلی شو او دلته ئی ځینې نمونې ښیو:

منت بار دي يم د ړيري د آغاز   چه ئي کم کړ ستا حسن کبر و ناز
په نو خطو پسې تللی زړه موند نشي   هغه ورك شو چه په شپه داور په سوی لاړ
چه مي وليده په مخ د دل ارام خط   بیا مونده له ازادی نه ما غلام خط
د اشنا د مخ د خط هيبت مي وخوړ   چه مي وليد په شرابو کښې د جام خط
د بهار او ريځی نه وی بی بارانه   په رښتيا کا د بوسی زيری پيغام خط
د مقصود د رمې ونه ليده تياره شوه   صبحدم د يار د مخ کړ راته شام خط
د خط خيال مې له سره تلونی نه دی   که سايه پری د هما شی برابره
چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم   مشغولا را څخه پاته د کتاب شوه
ځکه زه کوم اسره د يارو خط ته   روانيږی مشکل متن په حاشو
هومره ښه دې خال و خط راسره وکړه   چه راوې ايستم له اوره په اغزو
زر په زر به ئي سياهی د خط پښيمان کا   دا د مخ په روښنائی باندی مغرور
خدايه خط د يار له مخه لرې لری   په اسلام باندی برمشه لاس د کفر
هغه مخ چه مې کعبه وه د دوه سترګو   مسلط که باندی خط مو اس د کفر
لا که مخ له خال و خط آب و تاب ډېر   ولی تاب وی دا وريځی د افتاب ډېر
د تور خط ليکه ئي ګډه په سپين مخ شوه   تور او سپين زما د سترګو شو پيدا ګډ
دارموز کا د يار خط په ماته ژبه   چه خوره کړه نن ساعت هر چا ته ژبه
د اشنا له خال و خطه معلوميږی   چه حميد به مسافر د هندوستان شی
لګی لا د خط په وخت د يار عتاب سخت   وی د شپې باد و باران سيل وسيلاب سخت
د نو خطو درشتی زما اشتی ده   په اغزن بوټی ارام کا عندليب زما
څه به خوب کوم د يار د خط له غمه   چه اغزی مې په ليمو کښې غړوی
هسی شپه د يار د خط را باندی راغله   چه هرګز به تر قيامته سحر نشي
خال و خط ئي هسې چارې په مخ وکړی   لکه ګل شی پښو لاندی دهاتيانو
سپيلنی غوندی په اور د نو خط حسن   سر تر پايه سره لمبه شم شنه لوخړه
دائې خط نشو نما کاندی له مخه   که نری نری لوګی ځی له چراغه
خط په مخ د صنم راغی که مياشت ګير شوه په هاله کښې   وائې غلبن په خوله کښې زيب کا که ژاله شوه په لاله کښې

له دغو څو بیتو څخه دومره پته لګیږي چه حمید د فارسی شاعری له تاثیر لاندې ډیر زیات راغلی دی او دپښتو د شاعری خصوصیت ئې لږ څه بایللی دی د همدې لامله ځینی ځایونه ئی تخیل هم فارسی رنګ لری او ځینی فارسی مصطلحات ئی هم په کلام کښې لیدل کیږی چه یو څو نمونې ئې دا دي:

کــه حميــد د زنخــدان لــه غمــه ژاړی
پــه کــوهی کــښې اويــزان دی نــه دی ګــرم

کــه مــې تــا د مــرګ ســلا نــه ده ورکــړی
زنخــدان دی راتــه کينــی ګــور پــه څــه

چــه ئــی ســتا د تنګــی خــولی تــصور واخــست
پــه دی فکــر کــښې غنچــه شــوه پــه زړه تنګــه

دا زمــا پــه ســرو قــد د قــد لــه شــرمه
فلــــك ودريــــده ســــرکوزی خميــــده

چه خندا دی کيند کوهی ـ په زنخدان کښې
مــا هالــه پکــښې ليــده خپــل پرېواتــه

وايــم پرېــوتم وســل ګــزو کــوهی تــه
چــه پــه يــاد راتــه د ښــکلو زنخــدان شــی

چــه دا ســتا چــاه زنــخ تــه نــه رســېږی
د کــم عمــر رســن څــه کــوم بــی تــا

دلته بايد څوك دا ګمان ونکړي چه زه د ده هر بيت چه نازك خيالی پکښې وی د فارسی ادب اغيزه بولم يا دا وايم چه په پښتو اشعارو کښې بيخی تخيل نشته او نازکخيالی پکښې نه ځائيږی – زه به تاسی ته د پښتو په عام ادب او لنډيو کښې هم نازکخيالی وښيم چه څوك ورته د فارسی اغيزه ونشی ويلی او د پښتو خپل مال ئې وبولي لکه:

په ګودر سور سالو ښکاره شو
ما وی دې تورو اوبو اور واخست مينه

حميد هم ځينی بيتونه لری چه هغه د ده خپل تخيل دی او پر دی رنګ نلری لکه دا بيتونه:

لکــه ســر د پــسه پــه اورغاښــونه ســپين کــا
هــسی مــا لــره لــه غمــه خنــدا راغلــه

د اشــنا د منګــوری زلفــو پــه خيــال کــښې
مــوی پــه مــوی راباندی زهــر د منګــورځی

زما مقصد له فارسی تخيل څخه هغه تخيل دی چه په فارسی ادب کښې ئې د ضرب المثل حيث پيدا کړی دی او د فارسی د ټولو شاعرانو مشترك مال ګرزېدلی دی لکه د حميد پدی بيت کښې ئې چه ګورو:

د هوسیـ په ښکر برات زما د مطلب شو
هوسیـ زه نشم نيوی د پښو په دو

دلته که څه هم د فارسی دا مخصوص مضمون (برات عاشقان بر شاخ آهو) ډېر ښه ادا شويدی ځکه چه پدی ځای کښې دا مضمون يو مخصوص لطف هم لری چه (برات) نامی د حميد محبوب او معشوق هم و، او په همدغه سبب پکښې يوه ښه تلميح هم شته مګر بيا هم د يوه پښتانه شاعر د ستاينی موجب نشی کيدی او د حميد دپاره ئې عيب بولو که څه هم د نورو دپاره حسن دی. حميد په همدغه سبب چه فارسی ادب لږ څه د ده د خولی خوند بل راز کړی دی ځينې داسی بيتونه ئې خولی ته ورغلی دی چه هغه

د پښتو د عمومي صفت منافي بلل کيږي او د نورو پښتنو شاعرانو په کلام کښې دومره ډېر نه ليدل کېږي لکه دا څو بيتونه:

بيهوده مې ځان شمېره د يار له پيسو — چه لايق په دغه شمار کښې نه وه نشو
دا خطاب د پادشاهۍ د سلطانۍ دی — چه يار وبولي حميد د اسپي په اسم
د حميد په ځېر به ځان د ښکلو پسی کړی — که څوك بيا مومي د عشق کمينه فيض
په سرو کښې به ځان هومره حساب نکړم — څو حساب نشم د يار د درپه سپيو کښې
ستا د در د سپيو قدر مې بيا نه موند — که هر څو مې درته ځان کړ کمينه
چه سپي توب د عاشقۍ راڅخه نه ځي — ځکه شم باله شاړه په تو په چخه
دا سپي توب دی زما خوښ ترسرېتوبه — که په مينه کښې هر څو سړی سپي کېږي

برسېره پدی چه فارسي ذوق د ده په دېوان کښې دغه راز د عزت النفس منافي بيتونه پيدا کړی دی ځينې داسې بيتونه ئې هم د ده له قريحی زېږولی دی چه لکه د فارسی ځينی تخيلی بيتونه له واقعيت او حقيقت څخه ډېر لری وی چه دغه راز بيتونه د پښتو په ادب کښې بل راز ايسی او د پښتو په ذوق هم چندان ښه نه لګی وګورئ حميد په يوه ځای کښې وائي:

زلزله د يار د خط د راتلو ګوره — نړوی مې په تندی آسمان د مشکو
چه اوريځ د يار د خط په خاطر راشی — اوروی مې ترليمو باران د مشکو

دا بيتونه علاوه پر دی چه د وقوعيت په لحاظ پری اعتراض کيدی شی د شعری تناسب په اعتبار هم د انتقاد وړ دی ځکه چه د مشکو اسمان د خط زلزله او بيا هغه مفهوم چه دی ئې له دی دوو مصروعو څخه اخلی څو رازه نواقص لری، همدارنګه د اوښکو باران ته د مشکو باران ويل هم يوه نوی خبره ده ...

په يوه بل ځای کښې وائي:

خال و خط ئې هسی چاري په مخ وکړی — لکه ګل شی پښو لاندې د هاتيانو

دلته که خط د هاتی مثال پيدا کړی شی او مخ لکه ګل د دغه تور هاتی له پښو لاندی وګڼو نو د يوې بعيدی تشبيه په سبب څه اړخ ورسره لګوی مګر خال ته هېڅکله دا نشو ويلی ځکه چه هغه لا د مخ ښايست او ښه ښکاره کيدو سبب ګرزی نو خال پدی بيت کښې خوشی په خوشی د خط په ډب کښې ولاړ دغه راز شيان نور هم له فارسی نه پښتو

ته راغلي دی چه د حمید په اشعارو کښې له رحمان بابا او نورو شاعرانو څخه زیات تر سترګو کیږی.
رحمان بابا هم یو نیم ځای خط یاد کړیدی او د فارسی ادب اغیزه ئې په کلام کښې په هغه اندازه چه ګډون او اجتماع تقاضا کوی لیدل کیږی مګر د حمید پکښې کوډې ولاړی دی او د ده د نازکخیالۍ بوده یا تنسته ئې بللی شو.
د حمید ډیر بیتونه مو د خط په باب کښې واوریدل اوس د رحمان بابا یو بیت هم واورئ:

په رخسار چه دې د خط غبار څرګند شو   سربلنده شوه فرقه د خاکسارانو

که مو په یاد وی حمید هم دغسی یو بیت لری چه د مضمون په لحاظ همدغه بیت ته ډیر نزدی دی خو شاعریت ئې کمزوری دی ځکه چه هغه ښکاره او په ډانګ پیلی خپل معشوق ته وائي:

منت بار دې یم د ږیری د آغاز   چه ئې کم کړ ستا د حسن کبر و ناز

مګر رحمان بابا په هغه ژبه چه د شعر او ادب تقاضا ده همدغه مطلب ادا کوی او یوازی د حسن او ناز کمیدل لا څه چه د محبوب خاکسارۍ ته هم یو شاعرانه اشارت کوی او په مقابل کښې ئې خپله سربلندی ښئ مګر خپل مناسبت ورسره په ښه شان ساتی او په عین حال کښې د خط تشبیه له غبار سره او بیا د خاکسارۍ مفهوم پکښې پیدا کول پوره شعری کیف لري.
په یوه بل ځای کښې هم د رحمان بابا خط و خال ته پدی راز ګوری:

ستا د مخ په ورق باندی خط و خال دی   د مصحف په صحیفو باندی اعراب

پدی بیت کښې د خط و خال تشبیه د مصحف له اعرابونو سره شویده او پخپله مخ لکه د مصحف پاڼه ګڼل شویده مګر حمید پخپل یوه بیت کښې ورته د کتاب د حاشو نسبت کوی او وائي:

ځکه زه کوم اسره د یار و خط ته   روانیږی مشکل متن په حاشو

پدی کښې هیڅ شك نشته چه حمید هم پدې ځای کښې د رحمان بابا مطلب ادا کړیدی خو هغه کیف او لطف چه د مصحف او اعراب په کلمه کښې مومو په متن او حاشیو کښې ئی نه وینو ځکه چه د مخ تشبیه له مصحف سره نسبت متن ته زیات مناسبت

لرى او يوه ښه تخيل هم سړى ته پيدا كوى همدارنګه كله كله رحمان بابا چاه زنخدان هم ياد كړيدى لكه:

خوند د لبو او د چاه زنخدان ئې　　　راشه ګوره زمزم دا دى كوثر دا دى

مګر حميد ورځنى سل ګزه كوهى جوړ كړى او خپل قبر ئې هم پكښې ليدلى دى.
سړى چه د رحمان بابا او حميد شاعرۍ ته ښه ځير شى داسى معلومېږى چه حميد كله كله په پخپلو مضامينو او سخرو غوټو كښې هم شعر او شاعرى لټوى مګر رحمان بابا يوازى په ساده بيان كښې شعرى سحر پيدا كړيدى او هېڅكله داسى نه كوى چه د خط له وربخې څخه د مشكو بارانونه و اوروى يا د خط د زلزلې په اثر كښې د مشكو اسمان و نړوى – له خط نه هاتيان هم كله نه جوړوى او د هوسى په ښكر براتونه هم نه ليكى مګر حميد اسمان ته د شعر ځينه اينبى ده(١) او همدومره پاته دى چه د غم له زنګانه سر راپورته كړى او پورته ورخېژى خو زما په ګمان چه همدغسى مغموم ورختلى دى او د فلك په مانۍ كښې ئې هم د غم اورونه بل كړيدى لكه چه پخپله وائي:

چه بلېږى پكښې اور زما د آه　　　څه به نه وى د فلك مانۍ سياه

د همدى لامله خپل اشنا ته هم له پاسه دا راز پيغام استوي:

سر ټرونى نوې مياشت تر سر جار باسى　　　د هر ښكلى درد په سر دى ستا له درده

هغه وخت چه د خپل صنم په مخ د خط ليكه شاوخوا ګورى نو هم سمدلاسه وائي:

خط په مخ د صنم راغى كه مياشت ګير شوه په هاله كښې　　　دائى غانښ په خوله كښې زيب كا كه ژاله شوه په لاله كښې

د اسمان شفق هم د خپل زخمى زړګى د سمال بولى چه په همدغه اسمانى سير كښې ورځخه لوېدلى او هلته پاته شويدى لكه چه پخپله وائي:

ناخبره خلق ئې ولى شفق بولى　　　دا زما د زړه له زخم د سمال پرېووت

نو څنګه چه په فارسى كښې بيدل پخپله شاعرۍ كښې په يو سخته لاره روان دى چه غرونه او پيچو مى پكښې زښت ډېر دي حميد هم كله كله په لوړو مضمونو پسى د اسمان په څنډوګرزى او له عامې سطحې ډېر ډېر پورته كېږى مګر رحمان بابا پخپله مسله ناست دى د اسمان راښه ستورى ئې په لمن كښې لكه مرغلري را توئېږى: دى ورځنى د لويو او وړو دپاره ښايسته اميلونه جوړوى او د خپلو نمسيانو په غاړه كښې ئې اچوى.

---

(١)و اسمان ته به د شعر ځينى كښېږدى
كه حميد د غم له سره زنګون وكيښ

نو د حمید د شاعری زور او قوت اغلباً په تکلفی او پېچیده مضامینو کښې ګورو او زیاته پهلوانی ئی هم په همدغه تشبیهاتو او استعاراتو کښې وینو مګر د رحمان بابا په شعر کښې یو بل راز کیف مموچه هغه د ده په ساده انشا کښې د شعر پرښتو اغږلی دی او په هېڅ راز تکلف نه دی بنا – د همدی لامله کله سړی د ده په ځینی اشعارو کښې یو ډول خوند او خوږوالی څکی چه هلته د تشبیه یا استعاری غازه هېڅ نه لیدل کېږی او څه تخیل هم پکښې نه وی لکه پدی بیتو کښې:

که یوځله مې دی زلف په لاس کښېوزی	یو وېښته به دی په درست جهان ورنکړم
څودی ونه وینم سترګی که خدای کاندی	عزرائیل لره به هومره ځان ورنکړم
په رحمان باندی د لبو مې حرام دی	څو د خپلو وینو جام تاوان ورنکړم

د رحمان بابا په دېوان کښې دغه راز ډېر بیتونه موندلی شو چه لکه اصلي مرغلې له ځانه یوه اصلی رڼا لری او د خپل ساده جوهر په لحاظ هر چا ته ښکلی او ښایسته ښکاری وګورئ! دا بیت:

څه اثر به ئې د عقل وی په سر کښې د هغو په سر چه کښېنی ښاپېری

خومره ساده کیف لری چه هېڅکله ئې سړی په یوه تکلفی او پېچیده مضمون کښې نه مومی.

څوك چه د رحمان بابا په دیوان کښې مطالعه لری هغه به دا ومنی چه د ده ساده انشا یو دا راز خوند او کیف لری چه هغه هېڅکله په مصنوعی اشعارو او شعری صنایو کښې نشو موندلی دا اقتدار خدای یوازی رحمان بابا ته ورکړی دی چه ډېر پېچیده او ګران مضمونونه دومره ساده او اسانه کړی چه خاص و عام هر څوك پرې وپوهېږی او خوند ورځنی واخلی – دی ډېر ځله په یوه غزل کښې د عشق مرموز کیفیتونه، د ژوندانه پټه فلسفه او شاعرانه نازك خیالات داسې یو ځای کوی چه یو ډېر ساده او روان خوندور شعر ورځنی جوړېږی.

د نمونی په ډول ئی دا څو بیتونه وګورئ:

که په ګنج د شهاهی فخر شهریار کا	عاشقان ئې د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرقه کښې دی موندلی	هغه حظ چه په دنیا کښې دنیا دا کار
پتنګانو لره خدای ورکړ په اور کښې	هغه عیش چه ئې بلبلی په ګلزار کا
یار د ناز له خوبه پاخې پسی ګرزی	چه فلك د عاشقانو بخت بیدار کا
نیمه شپه ئې یار تر سره پوری کښېني	لکه شمع چه څوك بله په مزار کا
د مستی د هوښیاری یون نه څرګندوی	په هر چا کښې چه څه وی هسی رفتار کا

د بلبلـــــو نغمـــــه زاغ کـــــولی نـــــشی — هــر ســرود اواز پــه طــور د خپـل تــار کــا

د حمید د شاعرۍ رنګ به هم د ده له اشعارو څخه نه څه معلوم شوی وی چه دا د عشق او مینی په لمبو سوی او ستی شاعر بی له سوز او ګدازه نور څه نه خوښوی او بل راز ژوندون هېڅکله له خدایه نه غواړی د همدی لامله د خپل دیوان شروع په دی ډول کوی:

الهی د محبت سوز و ګداز را — په دا اور کښې د سهی سمندر ساز را
تن پرور بلبل دی عیش کاندی پر ګلو — پروانه لره په اور زما ګداز را

څنګه چه دی د خپل دیوان په آغاز کښې خپله خط مشی ښئ او له لویه خدایه د یوه سوزان عشق آرزو کوی تر آخره پوری د ده په زړه کښې دا لمبه نه سړېږی او هر ځای همداغه سوال کوی:

چه دی نوم په غوږو واروم سره لمبه شم — هومره سوز را کښې پیدا کړی زما ربه

د همدې لامله په هر ځای کښې چه د مینی او عشق خبره یادېږی د ده په مخکښې سری لمبی جلوه کوی او د سوز ګداز منظری ئې سترګوته درېږی او په ډول ډول پیرایو کښې وائی:

لـه حجابـه ئـې جلـوه هـسې جمـال کـا — لکــه ســره لمبــه چــه خېـژی لــه تنــوره
زه د شمع پـه څېـر اور پـه تنـدی بـل کـړم — تــه د صـبح پــه څېـر خانـدی لــه غــروره
هـر سـاعت لکـه خلیـل پـه عاشـقی کـښې — تماشــه کــړم د ګلـزار پـه سـرو لمبـو کـښې
لکــه مــوم ســوز و ګــداز مــومی لــه اوره — هـــسی زه مـــومم لـــه تـــا ســـوز و ګـــداز
شـــومی ســـوز لکـــه د شـــمع دل افـــروز — پــه ژړا مــې ځکــه نــه ځــی د زړه ســوز
هـسې یـم پـه درد و غـم کـښې د دلبـر خـوښ — لکـه اوسـی پـه سـره اور کـښې سـمندر خـوښ
همـه عمـر ولاړ ښـه یـم پـه سـره اور کـښې — نـه بـی یـاره د شـاهۍ پـه شـر و شـور کـښې
سـری لمبـې سـتی سـهی پـه صـورت بانـدی — سـهېدی نـشی بـی یـاره پـه پېغـور کـښې
چـه څـراغ د یـار د مـخ راتـه بـل نـه وی — زه پـه ګـور کـښې ګـڼم خپـل سـر پـه دا کـور کـښې
د حمیـــد د زړه رڼـــا پـــه ښـــکلی مـــخ ده — پــه دا کـــور کـــښې نـــشته بلـــه بلـــه شـــمع

نو دغه سپېڅلی اور چه هر وخت د ده د زړه په کوه طور کښې بلېږی او د ده مخه رڼا کوی د هر راز ستایلو او نمانځلو حق لری ځکه چه همدغه اور د شعر او انسانی مینی ساه ده چه د انسان د زړه په فانوس کښې رڼا کوی او بشر ته د سعادت لوری او لاره

ښئ– د ده له همدی اور څخه د شعر او شاعرۍ ډېرې ډیوې هرېخواته بلې شویدی او ډېرو خونو ته ئې رڼا رسیدلې ده.
دغه سوز و ګداز چه حمید ئې له خدایه غواړی او لکه پتنګ ورپسی شمع او ډیوې لټوی د انسان ازلی برخه ده او د انسانیت په دنیا کښې ډېر لوړ قیمت لری.
دا جذبه باید شاعران وروزی او دا هنګامه همدغسی ګرمه وساتی لکه چه حمید ساتلې ده ځکه چه شعر د همدغه احساس د ویښولو او پالنې دپاره دنیا ته راغلی دی او د زړونو اصلاح هم په همدغه دوا باندی کېږی – یو رښتیانی او فطری شاعر باید په دنیا کښې بې له مینی او حسن څخه بل حقیقت ته قایل نشی او نور څه ونه پېژنی لکه چه حمید وائی:

یا د ښکلو دپاولیو شرنګهار دی — یا د عشق د لیونیو د ځنځیر

مګر پدی دواړو کښې هم د عشق او مینې حق مقدم ګڼي او په حسن باندې ډېره ترجیح ورکوی لکه چه په یوه بل ځای کښې وائي:

هنګامه د مینی ګرمه ده تر حسنه — د مجنون د درګدا شه لیلی مشه

نو ویلی شو چه حمید د شعر او شاعرۍ په مقام کښې د یوه پاخه استاذ ځای لری ځکه چه ده د شعر اصلی او اساسی راز ډېر ښه پېژندلی دی او حق لری چه د یوه نوی مکتب او سبك استاذ ورته ووایو.
وروسته تر دی لږی ډېری معرفې اوس د دی دواړو منلو او مشهورو شاعرانو د شعر نمونې وګورئ:

<u>رحمان بابا:</u>

لمړۍ نمونه

بیا دی نوی شراب ځکلی دی پوهېږم — په رخسار دې ګل کرلی دی پوهېږم
که هزار ځله لاس سره کړی په نکریزو — تا زما په وینو وللی دی پوهېږم
معرکه زما د مرګ نه ده نو څه ده — رقیبان چه دی بللی دی پوهېږم
څه حاجت دی چه دی خط په ملا لولم — چه زما په باب دی ښکلی دی پوهېږم
رقیبان چه دا تېری په رحمان کاندی — تا پخوا پوری نیولی دی پوهېږم

دوهمه نمونه

زه دا هسې لیونی او مجنون چا کړم؟ — له رواج او له رسومه بیرون چا کړم؟
نه پوهېږم چه دا هسې چاری څوك کا؟ — لیونی د خپل نګاه په افسون چا کړم؟
کومې سترګی کوم بانه کومه غمزه ده؟ — ډوب شهید غوندی په خاك او په خون چا کړم؟
توان توفیق چه د فتنو را څخه نه ؤ — په فتنې د تورو سترګو مفتون چا کړم؟

رحمـان هـيڅ لـه خپلـه ځانـه خبـر نـه يـم   چـه دا هـسې رنـګ زبـون او محـزون چـا کـړم

دريمه نمونه

ستا د عـشق حرفونـو تـور نـه دی ګلګـون دی   هـم پـه دا چـه نوشـته پـه جګـر خـون دی
تـش بـه نـه شـی هغـه خـم د عـشق لـه ميـو   چـه ئـې خـاوری د فرهـاد او د مجنـون دی
مقتـولان سـتا د غمـزو دی لالـه نـه دی   چـه پـه سـره کفـن لـه خـاورو را بيـرون دی
چـه بهـائې د ځلميـو څخـه نـشته   جونـه نـه دی جوړ ګنجونـه د قـارون دی
بادشـاهان بـه پـه يـودم کـښې ګـدايان کـا   مـا ليـدلی فـسادونه د ګـردون دی
د رحمـان د زړه خونـاب مګـر قبـول شـه   چـه مخونـه د دلبـرو پـری ګلګـون دی

څلورمه نمونه

سـتا د مينـی ګـوهر نـشته پـه هـر آب کـښې   مګـر بيا مونـد شـی د اوښـو پـه درياب کـښې
کـه تـه وينـی زمـا پټـی خکـی دلبـرې   رنـګ د لبـو دی ګـواه دی پـدا بـاب کـښې
پـه هـر ځـای چـه ستا د لبـو نـوم آغاز شـی   د لالـه ؤ بـاران اوری پـه حبـاب کـښې
زه حيـران دا سـتا د وروځـو د تـور خـال يـم   کـافر څـه رنګـه سـجده کاندی محـراب کـښې
ګـل لـه ډېری بـاريکۍ پـه شبنم خـور شـی   نـازک زړونـه بـدوی پـه صـاف جـواب کـښې
د بهـار پـه ګلـو اوری بارانونـه   د څخـويکی طاقـت نـشته پـه حبـاب کـښې

پنځمه نمونه

زه د يـار پـه دردو غـم کـښې شـادمان يـم   لکـه ګـل د پريـشانۍ پـه وخـت خنـدان يـم
يـو وېـښته مـې د صـورت بـی عـشقه نـه دی   څوکيـدار پخپـل نفـس د خپـل کـاروان يـم
د کـاملې عقيـدې لـه برکتـه   د دوهـۍ پـه غـاړه ناسـت شـاه جهـان يـم
روښـنائی مـې پـه طلـب کـښې شـوه حاصـله   شـپه او ورځ لکـه افتـاب پـه لار روان يـم
دلبرانـو وتـه خـاك تـر تلـی لانـدې   د دې نـور جهـان پـه سـر لکـه اسـمان يـم
چـه د يـار پـه ديـدن سـر او مـال ښـندمه   خلقـو واوری زه هغـه عبـدالرحمن يـم

شپږمه نمونه

کـه مـې څـوك پـه فقيرۍ شـميری فقيـر يـم   کـه مـی څـوك پـه اميرۍ شـميری امير يـم
د دلبـرو صـدقی لـره ئـې غـوارم   هـسی نـه چـه پـه دنيـا پـسی زهيـر يـم
هـم پنـد اخلـم هـم پنـد وايمـه هـر چـا تـه   زه د ځينـو يـم مريـد د ځينـو پيـر يـم
پـه هجـران کـښې د وصـال خيـال را سـره وی   پـه زنـدان کـښې لـه يوسـف سـره اسـير يـم
پـه خنـدا کـښې مـې ژړا ده لکـه شـمع   لـه عـالم پـټ پنهـان د ځـان پـه ويـر يـم
ازادی تـر دا پـه هـور تـه بلـه نـشته   چـه بنـدی د يـار د زلفـو پـه ځنځيـر يـم

همیشه په غور ناری د هجران اورم رحمٰن ځکه د خپل یار مخ ته په ځیر یم

حمید ماشو خیل:

لمړی نمونه

له حیا دی آئینه په مخ کښې آب شوه
په فراق دی ګونه زیړه د افتاب شوه
ورځ په ورځ ئې روښنائی د مخ زیاتیږی
نوی میاشت چه دی روانه په رکاب شوه
چه ئې ګل دا ستا د مخ په ګریوان کښېښود
شګوفه د زړه په وینو کښې غرقاب شوه
بیا به ولګوی اور د چا په خونه
چه له قهره ئې سمن بشره ګلاب شوه
چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم
څه عجب که د هغو سینه کباب شوه
ته چه توره تېروی د مخ پوهیږم
مقرره شهید ګی زما په باب شوه
ستا د غم له ډېرو اوښکو چه تل ژاړم
د حمید خونه په مخکښې د سیلاب شوه

دوهمه نمونه

ارزومند د یاد درد و دوا مشه
بیګانه د خپلو مینځ لره رامشه
هنګامه د مینې ګرمه ده تر حسنه
د مجنون د درګدا شه لیلی مشه
که باڼو دی د نګار تول تېره غشی
یو زما د زړه له نښې خطا مشه
که بلا په عشق کښې ډېری دی ناصحه
دا بلا واړه په ما شه په تا مشه
بی له غمه د عشق هر غم ضرر کاندی
څوك له خوا د آهو چشمو جدا مشه
هیڅ دی دم ورباندی نه لګی ناصحه
دا حمید بلا وهلی ملا مشه

دریمه نمونه

که په مینه کښې مې سر د دلارام ولاړ
د لکونو په سودا مې یو جدام ولاړ
چه مې ولید کفرستان د تورو زلفو
عقل و هوش مې له خاطره د اسلام ولاړ
خله نه ژاړم غنچې غوندی سري سترګې
چه له غېږی مې وصال د ګل اندام ولاړ
چه مې نه مونده وصال د دلبرانو
وجنت وته مې فکر له ناکام ولاړ
چه مې زړه د ترکو وصل په سر غواړی
په سپوږمۍ پسی هلك سرته د بام ولاړ

څلورمه نمونه

چه دی نکړم په نیکیو ننګ و نام لوړ
په دوه چومه دی د ختو مشه بام لوړ
زیات و کم تر خپله قدره قدم ږده
د مرغه په اندازه غوروه دام لوړ
د مجلس د اهل دلو لوئی مکړه
د قران په نزدیك نشی اخست ګام لوړ
استغنا له خلقو نښه د کمال ده
د صاحب په څنګ کښې نه دری غلام لوړ

چــه پــه پــوزه ئــې پېــزوان نــه وی د طمــع	د هغـــو خلقـــو ګـــردن بويـــه مـــدام لـــوړ

پنځمه نمونه

خـــو بــه خـــوری پـــردی مالونـــه پـــه ســـتم	يـــوه ورځ بـــه دی پـــه نـــس کـــښې شـــی اړم
د مظلـــوم د مـــال روټـــی خپلـــه بـــوټی خـــوری	مـــشه هـــېڅ پـــه دا خـــوراك خـــوښ و خـــرم
زمـــانی دی ډېـــر مـــزری هـــسی خـــوار کـــړی	چـــه وهلـــی اوس پيـــشو تـــه نـــشی دم
چېـــری نـــشی دهـــاتی تـــر پـــښو لانـــدې	پـــه عـــاجز مـــچ و مېـــږی مـــه ږده قـــدم
د يـــــوه تـــــن اندامونـــــه دی بېـــــشکه	لـــوی هلـــك بنـــی ادم پـــه صـــورت ســـم
تـــه هـــم هـــېڅ لـــه پرښـــتی زوکـــړی نـــه ئـــې	چـــه چارپـــای بـــولی دا نـــور بنـــی آدم
آدم زاد دی د يــــوی ونـــــی ښـــــاخونه	چېرتـــه تـــه ښـــاخ د زعفـــران شـــوی نـــور شړشـــم
آئينــــه د زنګـــــون ونيـــــسی و مـــــخ تـــــه	پکـــښې وګـــوره احـــوال د جـــام جـــم
د انــــــصاف وروښــــــنائی وتــــــه را ووزه	پرېـــږده زيـــست د خـــود بينـــۍ پـــه تـــور تـــم
کـــه امـــسائی د موســـی بـــولی وګـــړی	ښـــائی نـــن ســـاعت حميـــده ســـتا قلـــم

شپږمه نمونه

ربـــه زړه د رقيـــب نـــرم پـــه احـــسان کـــړی	دا هنـــدو را بانـــدې څـــه خـــو مـــسلمان کـــړی
زمـــا صـــبر تېـــره تـــوره کـــړی پـــه عـــشق کـــښې	رقيبـــان وربانـــدې غـــوڅ پخپـــل ګمـــان کـــړی
چـــه خـــاطر د آهـــو چـــشم پـــری وحـــشت خـــوری	هغـــه واړه ودانـــی زمـــا دامـــان کـــړی
اور زمـــا د ديـــن دنيـــا پـــه کـــور کـــړه پـــوری	خـــومی عـــذر پـــه عـــزت د عـــشق مهمـــان کـــړی
چـــه روښـــان د يـــار د مـــخ پـــه ډيـــوه نـــه وی	وران زمـــا د زنـــدګۍ خـــان ومـــان کـــړی
يـــا زمـــان د يـــار د وصـــل کـــړی رانـــوی	يـــامی عمـــر پـــه هجـــران کـــښې يـــو زمـــان کـــړی

ګـــوره نـــن پـــه څيـــر څيـــر مـــخ د يـــار حميـــده
چـــه ســـبا ورپـــسی لاس مـــری ارمـــان کـــړی